آواره شیدا

د کاظم خان شیدا پر ژوند او کړنو نوې څېړنه

حبیب الله رفیع

اوس يې پال په مړو ايرو نشته عالمه
آواره شيدا د ځـهٔ دونـهې ملنګ ؤ

آواره شيدا

د کاظم خان شيدا پرژوند او کورنۍ نوې څېړنه

ليکوال

حبيب الله رفيع

١٩٩١ع / ١٣٧٠هـ ش

د کتاب نوم :	آواره شیدا
لیکوال :	حبیب الله رفیع
خطاط :	شهزاده هروي
خپروونکی :	دامان کتاب خپرولو مؤسسه
دخپریدو کال :	۱۹۹۱ع / ۱۳۷۰ هـ ش

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

تړون

دارواښاد استاد کامل مومند

په نوم

چې د دوی عالمانه شکونه

د دې رسالې د رامنځ ته کېدو

سبب شول.

ح ـ رفيع

فهرست

سرلیک	مخ
سریزه	الف
لومړی څپرکی:	
روایتونه او اټکلونه	۱
دوهم څپرکی:	
شکونه او اټکلونه	۷
دریم څپرکی:	
سندونه او لاسوندونه	۲۴
څلورم څپرکی:	
تر لاسه شوې نتیجه	۸۰

سریزه

چې سایه کاندې مدام په سر دستر یو
«شیدا» شام د غریبۍ عجب عالم دی

کاظم خان «شیدا» د پښتو لوی شاعر و، د نازکخیالۍ او موشکافۍ له پلوه یې هنر بې سیاله او بې مثاله و او په دې ځانګړنه (خصوصیت) کښې د ده غوندې شاعر لا په پښتو کښې نه دی تېر شوی. خو لکه څرنګه یې چې شعر او فن ځلاند او معروف دي همدومره یې د ژوند څېره تته او تیاره ده؛ په ځوانۍ کښې له وطنه پردېس شوی او د خپل هنر د شګوفانۍ او غوړېدلو

موده یې په غربت، بېکسۍ او بې وطنۍ کښې تېره کړې ده؛ دی له هېواده مهجور او له خپلوانو نه لیرې ؤ، په ګمنامۍ او ګوښه ګیرۍ کښې یې ژوند کاوه، نه بل چا د ده د ژوند پېښې لیکلې او نه ده له دې چاره سره مینه وه.

دا پېښه یوازې د ده د ژوند په باب نه ده پېښه شوې بلکې د پښتو د زیاتو شاعرانو ژوند پېښې تتې او ورکې دي او دا لوبه یوازې له پښتو ادیبانو سره نه ده شوې بلکې د نړیوال (جهاني) ادب زیات شاعران او لیکوال د فن له نظره مشهور او معروف دي خو د ژوند پېښو له خوا نومورکي او ګمنام.

کله چې پښتو لیکونکي او ادب څېړونکي د شیدا ژوند ته متوجه شول ده پر مړینه تر یوې پېړۍ زیات وخت اوښتی ؤ، د ژوند څېره یې نوره هم تته شوې وه، د پېژندګلوۍ په پلونو یې د زمانې بادونو نورې دوړې هم وروړې او د ده یادونه یې ګرجن کړې وو.

بیا هم پښتو لیکونکو په یوه خوله ولیکل چې شیدا د افضل خان زوی، د اشرف خان لمسی او د خان خوشحال خان خټک کړوسی دی. پوره یوه پېړۍ دا عنعنوي پېژندګلوي را روانه وه، د دقیق څېړونکي او عمیق پښتو لیکونکي یې سنده

روایتونه نشي قانع کولی نو ځکه کله چې په ۱۹۷۴ع کال د پښتو نوماند محقق او دوا ښاد دوست محمد خان کامل مومند د افضل خان خټک مشهور کتاب " تاریخ مرصع " خپراوهٔ هلته یې د کاظم خان هیڅ تخنبه نښانه و نهٔ موندهٔ، شکونه ورته پیدا شول او پو ښتنې یې په ذهن کښې وګرځېدې ، په دې بې سنده روایت یې شک وکړ او دا یې په پټو سترګو تائید نهٔ کړهٔ چې کاظم خان د خوشحال خان خټک کړوسی دی ؛ خپلې پوښتنې یې طرح کړې او موضوع یې بحث ته وړاندې کړه ، بیا نو په موضوع تاوده بحثونه وشول خو موضوع لاینحله پاتې شوه او دا سې سندونه رامنځ ته نهٔ شول چې د دې عنعنوي روایت ټینګ ملا تړ وکړي او دا ثابته کړي چې کاظم خان شیدا د خوشال خان خټک کړوسی دی.

زهٔ هم د پښتو د یوهٔ طالب العلم په حیث موضوع ورجلب کړم او سره له دې چې د شیدا غوندې مهجور او آواره یم، خاطرې پرېشان او ژوندې پاشان دی خو د خپل ذوق د تسکین او د ځان بوختولو له پاره په دې برخه کښې د سندونو په راغونډولو بوخت شوم او غوارم چې په دې لیکنه کښې د خپلې څېړنې اوګرو هړنې نچوړ وړاندې کړم ؛ زهٔ به هڅه کوم چې دا موضوع په داسې سندونو متکي کړم چې یواځې خیزه شی او دا ثابته کړی چې کاظم خان د خوشال

خان ختک کړوسی دی که نه ؟

لۀ لوی خدای نه پۀ دې لاره کښې توفیق غواړم او د ځان لۀ حاله سره ور د شیدا دا بیت راغبرګوم :

زۀ هسې نۀ وایم چې فراق ووژلم
حیات خوشته دی ولې بې خونده دی !

پۀ مینه
حبیب الله رفیع
پېښور ، کوز تاکال
۲۱ ـ ۱۰ ـ ۱۹۸۷ ع
۲۹ ـ ۷ ـ ۱۳۶٦ هش
۲۹ ـ ۲ ـ ۱۴۰۸ هق

لومړی څپرکی

روایتونه او اټکلونه

اوس یې پل په مړو ایرو نښته عالمه
آواره شیدا د خځه دونهې ملنګ وُ

لومړني هغه کتابونه چې کاظم خان شیدا د افضل خان خټک زوی، د اشرف خان هجري لمسی او د خوشال خان خټک کړوسی کښي: د ړېتې حیات خان «حیات افغانی»، د شېرمحمد خان ګنډه پور «خورشید جهان» او د انګریزي ختیځپوهانو او رټي «پښتو ګرامر» او د پلاوډن د «کلید افغاني» انګلیسي ژباړه دي (۱) خو دوی یوه هم د خپلې دې خبرې له پاره ترڅان وړاندې سند نه دی ښودلی او بې بنسټه ودانې یې کړې ده.

کله چې نیمه پېړۍ (صدۍ) پخوا په افغانستان کښې په

پښتو ادب څېړنې پيل شوې ، افغاني څېړونکو اوپوهانو هم همدا روايات را نقل کړل . اروا ښاد علامه عبدالحی حبيبي په « پښتانهٔ شعراء » (۲) ، پوهاند صديق الله رښتين « د پښتو ادب په تاريخ » (۳) او عبدالرؤف بېنوا « د کاظم شيدا پهٔ ديوان » (۴) کښې د اخبرې راغبرگې کړې .

پهٔ صوبه سرحد کښې هم د پښتو محققينو د همدې روايت پيروي وکړه ، د روند محقق همېش خليل پهٔ « ديوان کاظم خان شيدا » (۵) ، ډاکټر انوار الحق پهٔ « ديوان کاظم خان شيدا » (۶) او ښاغلو رضا همداني او فارغ بخاری پهٔ تاريخ ادبيات سرحد » (۷) او نورو ليکوالو هم پهٔ خپلو مقالو او ليکنو کښې دا روايت وپالهٔ .

اروا ښاد استاد کامل مومند چې د « تاريخ مرصع » پهٔ سريزه کښې ددې روايت پهٔ برخه کښې شکونه او پوښتنې را منځ ته کړې (۸) بيا هم بې اثره پاتې شوې او د افغانستان او صوبه سرحد محققينو هماغه زړه لاره و پالله او وې لهٔ دې چې کوم شک وشبهې شيدا ئې د خوشال خان ختک کړوسی وبالهٔ . پهٔ دې برخه کښې د دوو مهمو کتابونو يادونه ضروري ده چې د تاريخ مرصع تر څېړېدو ورو سته يو پهٔ کابل او بل پهٔ پېښور کښې خپور شوی دی ؛ « فرهنگ زبان و ادبيات پښتو » د ځوان محقق ښاغلی زلمي هېواد مل

اثرچې د پښتنو شاعرانو لنډو خو مطلبي ژوند لیک دی په همدې روایت ولاړ دی (۹) او «روهي ادب» د پروفیسر محمد نواز طائر تألیف چې د پښتو ادب په نوي طرز کښې تاریخ دی، دا تاریخ هم همدا روایت رااخلي (۱۰).

پوهاند عبدالشکور رشاد یوازینی سړی دی چې د اروا ښاد استاد کامل شکونه او پوښتنې یادوي او په خپله کومه پرېکړه نهٔ کوي (۱۱).

د روایاتو لنډیز :

د شیدا ژوند ځېړونکو په یادو شوو آثارو کښې د دهٔ د ژوند خاکه داسې جوړه کړې ده :

کاظم خان شیدا د پښتو د مشهور لیکوال افضل خان ختک زوی، د پښتو د نامتو شاعر اشرف خان هجري لمسی او د پښتو ادب د نوميالي پلار خوشال خان ختک کړوسی دی د ۱۱۳۵ - ۴۰ هـ ق کلونو ترمنځ زیږېدلی دی.

څهٔ وخت چې د دهٔ پلار وفات شو نو د دهٔ مشر ورور اسدالله خان د مشرۍ دستار په سر کړ او د خپل اقتدار د قیام او استحکام له پاره يې چې خپلو وروڼو او نورو خپلوانو ته کوم ناشونې حالات پیدا کړل کاظم خان شیدا په هغې خوښ نهٔ و، ان چې احتجاجاً د خپلې برخې جایداد نه هم تېر شو؛ پر اسدالله خان تر ټولو وروڼو نه کاظم خان زیات

ګران وُ ، ددهٔ په بدګمانۍ چې پوره شو نو ددهٔ لهٔ زړهٔ نه یې د هر راز شکونو د لرې کولو هڅه وکړه او حتیٰ دهٔ ته یې نوره ځمکه هم ورو بخښله او د ترهٔ لور یې هم ورته په نکاح کړه خو څرنګه چې کاظم خان د خوشال خان د زامنو او لمسیو زبون حال د خپل پلار لهٔ لاسه لیدلی وُ نو ځکه د اسدالله خان لهٔ خوا مراعات او بخښش د هغهٔ شکونه نور هم زیات کړل ... کاظم خان شیدا خپل کور کلی پرېښود ، لهٔ خپلوانو خصوصاً خپل ورور اسدالله خان نه ډېر خپه وُ .

شیدا لومړی کشمیر ته ولاړ ، هلته یې زده کړې وکړې او کله یې چې څهٔ زده کړل سرهند شریف ته ولاړ او پهٔ پای کښې رامپور ته ولاړ چې هلته د نواب فیض الله خان پښتون ریاست وُ او نور ډېر پښتانهٔ هم دلته و دان وو ؛ نواب دی د میاشتې پهٔ زر روپۍ پهٔ ملازمت کښې واخیست .

ددهٔ ورور اسدالله خان بیا هم ددهٔ د راوستلو کوښښ وکړ ، دوستان به یې پسې لېږل رالېږل خو دهٔ د هغو نهٔ منل . څهٔ موده پس اتفاقاً شیداله خپلو هندي ملګرو سره د سېل لهٔ پاره تر حسن ابدال راغلی وُ او چې خپلوان یې پرې خبر شول پسې ور غلل خو چې

هر څو منتونه یې ورته وکړل شیدا سرای ته راننې.

کاظم خان شیدا په سرهند شریف کښې د نقشبندي طریقې د پیر غلام معصوم مرید ؤ. ده په ۱۱۸۱ هق کال د محمدي صاحبزاده په غوښتنه خپل دیوان ترتیب او د خپل ورور په وساطت یې محمدي صاحبزاده ته ورانديې کړ.

د کاظم خان شیدا د وفات تاریخ د یوې قلمي نسخې په حاشیه د یوه نامعلوم شاعر له خوا د "دل نظیر" له جملې څخه رااېستل شوی چې ۱۱۹۴ هق کال دی. وایي چې دی په رامپور کښې مړ شو خو لږه موده پس یې خپلوان ولاړل او د ده نعش یې سرای ته راووړ(۲).

پایلیکونه (حواشي):

(۱) اروابناد استاد کامل مومند، د تاریخ مرصع سریزه ۴۰ مخ، ۱۹۷۴ع، یونیورستی بک ایجنسي، پېښور.
گلشن روه، د پوهاند عبدالشکور رشاد سریزه، ۷۲ مخ، ۱۳۵۶ هش = ۱۹۷۷ع کال، د پښتو د پیاوړتیا او پرمختیا آمریت، کابل.

(۲) اروابناد پوهاند عبدالحی حبیبي، "پښتانه شعراء" لومړی ټوک، ۲۵۹ مخ، ۱۳۲۰ هش = ۱۹۴۱ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۳) پوهاند صدیق‌الله رښتین، «د پښتو د اب تاریخ»، ۸۰ مخ، ۱۳۲۵ هـ ش = ۱۹۴۶ ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۴) «د کاظم شیدا دیوان»، د عبدالرؤف بېنوا سریزه، لومړی مخ، ۱۳۳۰ هـ ش = ۱۹۵۱ ع کال، پښتو ټولنه، کابل.

(۵) «دیوان کاظم خان شیدا»، د همېش خلیل سریزه، «ط» مخ، ۱۹٦۵ ع کال، ادارهٔ اشاعت سرحد، پېښور.

(٦) «دیوان کاظم خان شیدا ـ معه اردو ترجمه» ۳۷ مخ، یونیورسټي بک ایجنسي، پېښور.

(۷) رضا همدانی ـ فارغ بخاري، «تاریخ ادبیات سرحد» پېښور.

(۸) د «تاریخ مرصع» سریزه، لهٔ ۴ مخ څخه تر ۴۹ مخ پورې.

(۹) زلمی هېوادمل، «فرهنگ زبان و ادبیات پښتو» لومړی ټوک، ۲٦۱ مخ، ۱۳۵٦ هـ ش / ۱۹۷۷ ع کال، د ښوونې او روزنې وزارت، د تالیف او ترجمې ریاست، کابل.

(۱۰) پروفیسر محمد نواز طائر، «روهي ادب»، دوهم ټوک ۱۰۳ مخ، ۱۹۷۸ ع کال، پښتو اکېډمي، پېښور.

(۱۱) گلشن روه، د پوهاند رشاد سریزه.

(۱۲) دا روایات لهٔ یادو شوو کتابونو نه پهٔ گډه را استخراج شوي چې یو د بل بشپړوونکي دي.

دوهم څپرکی
شکونه او تشکونه

ېې سوځتنه یې مردن دی لکه شمع.
د شیدا طور یوځهٔ مشکل پسند دی

کله چې ارواښاد استا کامل مومند د تاریخ مرصع د متن او حاشیو تر بشپړتابهٔ وروسته پهٔ ۱۹۷۴ع کال کښې پهٔ دې کتاب سریزه لیکله نو څرنګه چې د کتاب پهٔ متن کښې یې د افضل خان خټک پهٔ ژامنو کښې د کاظم نوم نهٔ وُلیدلی او هم د کاظم خان شیدا پهٔ دیوان کښې د پلار پهٔ مرثیه دوې قطعې راغلې وې چې باید د افضل خان د مرګ نېټې ترې راوتلې وای، لهٔ دې کبله چې دهٔ هیڅ داسې باورې شهادت ونهٔ موند چې کاظم خان شیدا

دي د افضل خان زوی وی نوځکه یې د اقطعي هم د افضل خان د مړینې و نهٔ بللې او خپل شکونه او پوښتنې یې په لاندې ډول یاد کړل:

۱- پهٔ تاریخ مرصع کښې زموږ د مؤرخ افضل خان د زامنو پهٔ نامو کښې چې یې یاد کړي دي د محمد کاظم، کاظم خان شیدا یا شیدا نامه چېرې نهٔ ده راغلې.

۲- د کاظم خان شیدا پهٔ کښو تاریخي قطعو کښې یوه د دوو ورونو فتح الله او الله نور پهٔ مړینې ده چې کال یې "آهاد قلوب غم" (۱۱۸۹) ښیلی شوی دی، پهٔ مقدمه کښې یې د محمد عابد خان نوم هم پهٔ طور د خپل ورور اخیستلی دی، لهٔ دغو درې واړو نامو یوه هم پهٔ تاریخ مرصع کښې د افضل خان د زامنو پهٔ نامو کښې تر نظره نهٔ راځي.

ترڅو چې د دغو خبرو او مشکلاتو تعلق دی نو کهٔ افضل خان پهٔ ۱۰۷۵-۷٦ هـ ق کال کښې زېږېدلی وهٔ نو پهٔ شوال ۱۱۳٦ هـ ق (*) کښې چې تر هغې مودې یې پهٔ تاریخ مرصع کښې حالات راوړي دي به د شپېتو اویشپېتو کالو وهٔ نه خو ناممکنه او نه غیر اغلبه ده چې پهٔ ۱۱۳٦ هـ ق (*) کښې او ترې پس ته یې نور زامن لو نه هم شوي وي،

(*) پهٔ اصل کښې سهواً ۱۰۳٦ چاپ شوی دی.

یا داچې په شوال ۱۱۳۶ هـ ق* کښې یې ځینې زامن دومره واړهٔ ووچې د هغو د ذکر موقع تر نه غله وختله دواقعاتو په بیان کښې رانغله .

۳- شیر محمد خان گنده پور په تاریخ خورشید جهان کښې وایي : « اشرف خان هم در آن قید خانه خود کشی کرد پس به جای او محمد افضل خان فرزند اشرف خان رئیس شد مگر از نزاع وخدشهٔ بهرام به آرام گذران کرده نمیتوانست درین حالت پرحسرت خوشحال خان وفات کرد و بعد ازو بهرام خان نیز مرد و محمد افضل خان شصت ویک سال حکمرانی بالاستقلال نموده انتقال کرد؟ » (د کامل صاحب له نظره دا بیان له واقعیت سره سم نهٔ دی او رښتیا هم لومړی خوشحال خان په ۱۱۰۰ هـ ق کال، بیا اشرف خان په ۱۱۰۶ هـ ق کال او بیا بهرام خان په ۱۱۲۴ هـ ق کال مړهٔ شوي دي .)

۴- د تاریخ خورشید جهان مولف لیکي چې د بهرام خان د مړینې نه پس افضل خان په استقلال یو شپېتهٔ کاله حکمراني وکړه ..... بهرام خان د تاریخ مرصع لهٔ رویه په ۱۱۲۴ هـ ق کال وفات شوی نوحاصل یې دا شوچې افضل خان تر ۱۱۸۵ هـ ق کال پورې حکومت وکړ او ومړ .....

نو کهٔ کاظم خان دافضل خان زوی وهٔ او دی او

کاظم خان شیدا هم یوکس وی نو یا څرنګه پهٔ یاده شوې قطعه کښې څهٔ نقص یا غلطي ده یا د تاریخ خورشید جهان پهٔ بیان کښې....

کامل صاحب لیکي : چې خورشید جهان بیا دېرې پېښې یادوي د افضل خان د زامنو اسدالله خان او محمد علي خان ترمنځ جګړې یادوي او اسدالله خان پهٔ دې پېښو کښې وژل کیږي نو افضل خان داوخت مړ وُ کهٔ ژوندی ؟ کهٔ ژوندی وُ نو څهٔ یې کول ؟ او د دغه ټولو واقعاتو پهٔ دوران کښې پهٔ هکله یې د د غو تاریخونو د لیکونکیو د خاموشۍ څهٔ وجه ده ؟ ناممکنه خو نهٔ ده چې څهٔ داسې اوښده دغوړ تیا ورپېښه شوې وي لکه فالج چې پهٔ ژوند یې لهٔ کاره ویستلی وي خو یاد شوی تاریخ نویسان دا نهٔ وایي بلکې دا چې د بحث لاندې دا ټول واقعات د افضل د مرګ نه پس شوي وو، نو کهٔ دا صحیح وي او افضل خان پهٔ ۱۱۸۳ هـ ق کال وفات شوی وي نو پهٔ حسن ابدال کښې به پهٔ ۱۱۷۲ یا ۱۱۷۷ هـ ق (*) دهغهٔ د نمسي خوشحال خان د مرهټیو سره د جنګ کولو او پهٔ شهادت د سېدلو سوال هډو نهٔ پېدا وېږي .....

یا د شوی تاریخونه دېرې تاریخي پېښې لیکي خو یو هم سند نهٔ بنیي نو ځکه یې کامل صاحب دېر تاریخي تناقضات را سپړلي او پهٔ همدې بنا یې پهٔ دې باب خپله پرېکړه داسې کړې ده:

(*) د تاریخ مرصع پهٔ چاپ کښې سهواً دا تاریخونه ۱۰۷۲ ـ ۱۰۷۷ چاپ شوي دي .

لهٔ پوره تني انتقاده او د شکونو لهٔ اظهاره دا مطلب نهٔ دی چې کنه مؤثق يم چې کاظم خان شيدا د تاريخ مرصع دمؤلف افضل خان زوی نهٔ وُ او يوې نوې نتيجې ته د توپ وهلو يا د جديدې نظريې پېش کولو شوق لرم بلکې مدعا مې صرف دا ده چې کهٔ هر څو د خوشال بابا لهٔ کهالهٔ هم او د تاريخ مرصع د مؤلف افضل خان د زامنو لمسيو معاصرهم وهٔ د يا د شوو مشکلاتو د نظر د وړاندې دا پهٔ وثوق نهٔ شو ويلی چې د افضل خان بن اشرف خان هجري زوی وُ او پهٔ ديوان کښې يې د پلار پهٔ مرګ ليکلې شوې درج تاريخي قطعه د هغهٔ افضل خان پهٔ مړينې ده (۱) .

د پوهاند رښتين ځوابونه :

د تاريخ مرصع تر خپرېدو څو کاله وروسته پوهاند صديق الله رښتين پهٔ دې اثر يوه انتقادي مقاله وکښله چې د کابل پوهنتون وږمې مجلې نشر کړه ، د دې مقالې لهٔ ټول متن سره زموږ کار نشته خود کاظم خان شيدا د بحث پهٔ برخه کښې د کامل صاحب پهٔ ځواب کښې ليکي :

بنا غلي کامل د سريزې پهٔ (۳۴ - ۴۹)(*) مخونو کښې د

(*) پهٔ حقيقت کښې د کاظم خان مربوط بحث د تاريخ مرصع د سريزې لهٔ ۳۸ تر ۴۹ مخ پورې راغلی دی .

کاظم شیدا او افضل خان د مړینې د تاریخ په باب ډېر
ښه لیکلي دي خو د خبرو په منځ کښې ورته دا سودا پېدا
شوې چې محمد کاظم دافضل خان زوی دی او که نه ؟
دی خپل شک او شبهه داسې ښکاره کوي :
۱- په تاریخ مرصع کښې دافضل خان په زامنو کښې
د محمد کاظم شیدا (کاظم شیدا) نوم نه دی راغلی .
۲- کاظم شیدا په یوه قطعه کښې د دوو ورونو فتح الله
او الله نور د مرګ نېټه ۱۱۸۹ ښودلې ده .
۳- د خپل دیوان په مقدمه کښې یې د محمد عابد نوم د
خپل ورور په طور راوړی دی چې له دغو دریو وارو څخه
دیوه نوم هم دافضل خان په زامنو کښې په تاریخ مرصع
کښې نه دی راغلی .
زما په خیال د بناغلي کامل دغه ټول سوالونه او پوښتنې
بې ځایه دي .....
په دې باره کښې چې محمد کاظم دافضل خان زوی دی هېڅ
سودا نه ده پکار ، ټول ختیځ پوهان ګله راوړي ، هېوز .
او نور دغه شان درست افغاني لیکوال دغه خبره مني ؛
په تاریخ مرصع کښې د ۱۱۳۶ ه ق پورې واقعات راغلي دي
او کاظم شیدا لکه چې د سوانحو څخه یې څرګندېږي د تاریخ
مرصع د لیکلو په وخت (۱۱۳۶ ه ق) کښې لا وړوکی ماشوم و او

یالاتغزین هدلی .

افضل خان د واقعاتو په منځ کښې د خپلو زامنو نومونه یادوي لکه چې وایي : " فرزندي سعید خان فوځدار دلاچي و، (۴۱۳) مخ . ده دیوان کې د خپلو مشرانو زامنو محمد سعید، محمد علي ، محمد حسن ، اسدالله ، محمد اشرف ، سیف الله نومونه یاد کړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه یې د وړوکوالي یا د نه ضرورت له کبله نه دي ذکر کړي هر څه د فتح او الله نور د ورور ولی خبره ده دغه دواړه د کاظم شیدا ورونه نه دي بلکې نور څوک دي چې د خپلوۍ یا اشنایۍ په وجه یاد شوي دي .

د کاظم شیدا د خټک ولی او د افضل خان د زوی ولی د پاره د دهٔ خپل شعرونه پاخهٔ شاهدان دي څوځایه یې خپل خاندان ، سرای او افضل آباد په ډېره مینه یاد کړي دي... نو څوک چې سرای او افضل اباد په دومره مینه یادوی هغه به ضرور د افضل خان د سترګو تور شید اوي .

البته بنا علي کامل ته چې د شیدا په دې قطعه کښې سودا پېدا شوې ده :

چې والد(*) یې ارتحال وکړ ځای یې جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ یې دا رنګ د رحلت ووې خرد و ماته دامیاشت د شعبان وه

(*) په مقاله کښې ولد چاپ شوی .

تر اوسه پورې ادبي تاریخونو د دغې قطعې په باور د افضل خان د مرګ نېټه ۱۱۸۳ هـ ق ښودلې ده نو ښناغلي کامل ته هم په دې وجه سودا پرېوتې ده چې که د افضل خان د زېږېدنې کال (۱۰۷۵) وبلل شي نو بیا د ده عمر (۱۰۸) کالو ته رسیږي او دا احتمال به سم نه وي مونږ هم د ښناغلي کامل سره په دغه سودا کښې شریک یوخو له نوې پلټنې څخه داسې ښکاري چې دغه سنه د افضل خان د مرګ سنه نه ده بلکې د ده د کوږې یا په بله ژبه د شیدا د مور د مړینې سته ده .

د دغې رباعي اوله مسره شعري کسر لري او یو سهلاب کمه ده ، باید داسې ولوستل شي : (چې والدې مې ارتحال وکړ) په دې صورت کښې شعري کسر له منځه ځي او لس سلابه پوره کیږي . ددې توجیه په مرسته ښناغلي کامل هم د سریزې په ۳۹ مخ کښې وایي چې د دوهمې رباعي اوله مصرع په دوو نسخو کښې داسې ده :« غم به تر عمره د والدې کړم » له دې نه ښکاري چې دغه دواړه غلورېزې یې د والدې دي . له حالاتو نه داسې ښکاري چې کاظم شیدا د پلار د مرګ په وخت په سرای کښې و او دغه رباعي یې په رامپور کښې ویلې ده .

ښناغلي تقویم الحق کاکاخېل د افضل خان مرګ په (۱۱۵۳هـ) کښې ښودلی دی . ښنایي چې ده د افضل خان د نوابۍ دوره چې

(۶۱ کاله) وه د اشرف خان د بند لهٔ وخت نه (۱۰۹۲هـ) حساب کړي وي نو پهٔ دې صورت کښې دغه پوره ته سنه يې د مرګ نښته ګڼل کېداى شي. مګر د تاريخ مرصع لهٔ حالاتو دا سې ښکاري چې افضل خان تر (۱۱۰۰هـ) پورې لا د نوابۍ پهٔ څوکۍ نهٔ وُ ناست او دغه اتهٔ کاله يې توله لهٔ بهرام سره پهٔ جنګ جګړو تېر شوي دي. بنا يې چې دهٔ د (۱۱۰۰هـ) پهٔ شاو خوا کښې يا د پلار د مرګ نه پس دغه ځاى نيولاى وي او (۶۱) کاله يې رياست کړى وي. نو پهٔ دې حساب د دهٔ د مړينې تاريخ د (۱۱۶۱هـ) پهٔ شا او خوا کښې اټکل کېداى شي (۲).

د کامل صاحب تکراري دريځ:

کله چې د پوهاند رښتين ځوابيه کامل صاحب ته ورسېده نو هغهٔ يو ځل بيا د يوهٔ پيا وړي وکيل (ايډوکيټ) پهٔ توګه د خپل دريځ دفاع وکړه او اړ شو چې خپل شکونه تکرار کړي او وليکي:

«لهٔ ډېرې مودې راهيسې د نږي دور پهٔ پښتنو ليکوالو کښې مشهوره ده چې د پښتنو نامتو شاعر کاظم خان شيدا د تاريخ مرصع د مؤلف افضل خان خټک زوى دى. هر کله چې د کاظم خان خټک پهٔ ديوان کښې يوه قطعه ده چې ديوان - جوړوونکو يې د شاعر د پلار د مرګ تاريخي قطعه ګڼلې

او تاریخ یې (۱۱۸۳هـ) ښیلی دی نو د تاریخ مرصع په سریزه کښې (مو) په مفصلو دلیلونو عرض کړی دی چې د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان تر سنه ۱۱۸۳هـ ژوند نهایي غیر اغلب او له دې کبله د کاظم خان شیدا که هر څو خټک او هم د خوشال بابا له خاندانه وه د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی کېدل غیر محفوظ دي. علاوه له دې مې دا هم عرض کړی دی چې موږ د دې خبرې څه معتبر شهادت نه لرو چې هغه شاعر چې کاظم خان شیدا نومیده او شیدا یې تخلص وه د خوشال بابا د زوی اشرف خان هجري د زوی چې د تاریخ مرصع مؤلف دی له زامنو څخه یو دی.

ښاغلی پوهاند رښتین په دغه لړ کښې انتقاد کوونکی له ما متفق دی چې د تاریخ مرصع مؤلف افضل خان اغلب چې له ۱۱۸۳هـ ډېر اګاهو حق رسېدلی وه، دغه تاریخي قطعه هم چې د کاظم خان شیدا د پلار په مرګ ویلې کښلې شوې ده او ۱۱۸۳ هجري یې تاریخي کال ښیلی شوی دی نکه د لیوې بلې قطعې چې شاعر د خپلې "والدې" (مور) د وفات په هکله ویلې ده د شاعر د مور په وفات ویلې شوې کښې .....

د ښاغلي پوهاند رښتین د استدلال نخښنه دا لیدل شي چې که هر څو افضل خان له کال ۱۱۸۳هـ اګاهو هم وفات شوی وه خو هر کله چې د کاظم خان شیدا په دیوان کښې دا چېرې

نشته چې پلار یې په ۱۱۸۳ هـ کښې وفات شوی وهٔ ، نو د کاظم خان شیدا د دیوان لهٔ داخلي شهادت نه موږ د دې خبرې رد نهٔ لرو چې هغه دافضل خان زوی وهٔ ....

د بحث لنډولو لهٔ پاره به دهٔ یو درنګ لره ومو چې مصرعه هم هغه ډول پهٔ کار ده چې څرګنګ یې بناغلی پوهاند رښتین غوره کښې : "چې والد یې ارتحال وکړ" نو د دې خبرې به نیاته نه زیاته نتیجه داوي چې د تاریخ مرصع مؤلف افضل خان د ۱۱۸۹ او هم د ۱۱۸۳ کال هجري نه آګاه وي دی (لهٔ) موږ سره به د کاظم خان شیدا د دیوان د داخلي شهادت پهٔ بنا د دغې خبرې رد نهٔ وي چې کاظم خان شیدا د افضل خان د تاریخ مرصع د مؤلف زوی دی . خو د ثبوت بار به پهٔ هغه چا وي چې د یوې خبرې دعوی کوي، کهٔ موږ د کاظم خان شیدا د افضل خان موصوف د زوی کېدلو د دعوې رد نهٔ لرو نو بهٔ دا دعوی نهٔ ثابتیږي .

سوال دا دی چې د دعوې ثبوت څهٔ دی ؟

بناغلی پوهاند رښتین د خپل موقف پهٔ تایید کښې چې کومې خبرې کوي دادي :

"۱" د شیدا هغه شعرونه چې ترې د دهٔ خټک کېدل ، سرای او د خوشال بابالهٔ کهاله سره تعلق او مینه .

"۲" ټول خټیځ پوهان لکه راورټي ، هیوز د غه شان درست

افغاني ليکوال د دغه خبره مني .

"۳" افضل خان د واقعاتو په منځ کښې يوازې د خپلو مشرانو زامنو نومونه يادکړي دي او د محمد کاظم او محمد عابد نومونه يې د وړوکوالي يا د نه ضرورت له امله نه دي ذکرکړي ..... فتح الله او الله نور د کاظم ورونه نه بلکې د اشنايۍ په وجه ياد شوي دي .

ترڅو چې د وړومبۍ خبرې تعلق دی نو ما هم دا خبره منلې چې کاظم خان شيدا ختک او املاً د سرای اوسېدونکی ؤ بلکې دا هم چې د خوشحال بابا له خاندانه ؤ .... خو دغه کردې خبرې .... د هغهٔ د مشر زوی اشرف خان د زوی زوی کېدل څنګه ثابتوي ؟ .... د دوهمې خبرې په باب به عرض وکړم ختيځ پوهانو چې کوم کار کړی دی سره ددې چې بايد ورته په دروند نظر وکتل شي له انتقاده پوره ته نهٔ دي . وړومبی له دې چې زهٔ په دغه لړکښې د ختيځ پوهانو ځينې ډېرو سختو غلطو ته ګوته ونيسم ما د پادري هيوز په آثارو کښې چېرې دا خبره ونهٔ ليدله چې کاظم خان شيدا د افضل خان زوی دی ..... البته پلاوړن د هيوز د کليد افغاني انګريزي ژباړونکي شيدا د افضل خان له زامنو څخې يادکړی دی او راوړتي هم ضرور هغه د افضل خان زوی بللی دی ... ما چې دغه شهادت معتبر نهٔ دی

ګڼلی نو د خپل موقف د پاره مې په سرېزه کښې څخو په تفصیل دلایل ورکړي دي ، دلته به په لنډه دومره ووایم چې راورټي ، پلاوډن ، شېر محمد ګنډه پور او محمد حیات خان کهتړ هم دیوې زمانې خلک وو ، د شېر محمد خان او محمد حیات خان کتابونه له تاریخي حیثیته ډېر کم پایه کتابونه دي ..... راورټي په پښتو مینانو کښې د مرستې ، پوهې او خدمت له رویه یو اوچت او جوت مقام لرونکی دی او د کلید افغاني په انګریزي ترجمه د پلاوډن حواشي هم د هغهٔ په علمي ذوق او محققانه مزاج دلالت کوي خو د شېر محمد خان ګنډه پور او محمد حیات خان کهتړ او که د راورټي او پلاوډن وینا وې د یوې داسې خبرې په هکله چې د هغوي له زمانې نه ډېره اګاهو وي ځان له سند نشي ګڼلی ، بیا یوه هم د خپل بیان د پاره نه د دستاویزی نه د زباني سند یا شهادت چېرې حواله ورکړې ده .... اوس باید چې د یا دو شوو ختیځ پوهانو د ځینې سختو غلطیو چې څهٔ خو لطف هم لري نښاندهي وکړم (بیا او وا بناد کامل د ځینې ختیځ پوهانو جالبې غلطۍ په ګوته کوي) ....

پاتې شوه د بناغلي پوهاند رښتین دا خبره چې افضل خان د واقعاتو په منځ کښې سربېره د خپلو مشرانو زامنو نومونه اخیستي دي او د کاظم خان شیدا او عابد خان نامې یې دهغو دکوچنیوالي یا د

ضرورت د نشتوالي لهٔ رویه چېرې نهٔ دي اخیستلي او دا چې فتح الله او الله نور د کاظم خان نسبي وروڼه نهٔ دي دوستان یې دي او دې د پاره یې ورته وروڼه ویلي دي . د ستا یلي پوهاند مطلب دا دی چې کاظم خان شیدا دافضل خان زوی دی او هم عابد خان .... او سرېږ پهٔ دې وجه چې د دیلو نومونه چېرې پهٔ تاریخ مرصع کښې نهٔ دي راغلي دانشو ویلی چې دوي د افضل خان زامن نهٔ دي . کهٔ دا خبره منلې شوې وي چې کاظم خان او عابدخان د افضل خان زامن دي او پوښتنه کوونکی او پوښتنه کېدونکی یې پهٔ باب څهٔ اختلاف نهٔ لري نو د دې پوښتنې چې پهٔ تاریخ مرصع کښې دا دواړه ولې مؤلف پهٔ خپلو زامنو کښې نهٔ دي یادکړي ، پهٔ ځواب کښې ویلکېدی شي چې لهٔ دې کبله چې ډېر واړهٔ به وو او د واقعاتو سره چې کتاب کښې بیان شوي دي د تعلق نهٔ لرلو پهٔ سبب یې د یادولو ضرورت نهٔ وُ خو هر کله چې بحث کېدونکې خبره تنازعه وي او یو فریق یې د اثبات پهٔ هکله شهادت ووایي چې یو خو شهادت ناقص او نا معتبر دی او دې سره پهٔ تاریخ مرصع کښې چې مؤلف پهٔ کښې د خپلو کمو زامنو نامې یادوي نهٔ خو چېرته د کاظم خان شیدا او نه د هغو کسانو چې دی یې خپل وروڼه بولي نامې چېرې لیدهٔ شي نو دغه ځواب به چې ښاغلي پوهاند رښتین کړی دی موزون نهٔ وي . دلته به دا ویل بې ځایه نهٔ وي چې مونږ ته د افضل

خان د خپل بیان له رویه د هغهٔ دوه بیبیانې معلومې دي یوه یې د ماما لور چې بې اولاده وه او دوهمه چې د محمد علي خان، دوي والده وه . د دغې بي بي د حق رسید و ذکر افضل خان د ۱۱۳۰ هـ ق د وا قعاتو پهٔ ضمن کښې کوي . تر دغه وخته او تر دې ځایه . وړ د شپږو کسانو نامې لولو چې افضل خان پهٔ کښې هر یو د زوی یا فرزند پهٔ طور یاد کړی دی، هغه نامې دا دي : محمد علي خان ، محمد حسن خان ، اسدالله خان محمد اشرف خان ، سعید خان ، سیف الله خان . د نورچا نامه پهٔ دغه طور نه ده اخستلې شوی ؛ کېدی شي چې افضل خان د هغه وخت نه پس بل وادهٔ لا نور ودونه کړي وي او دا هم ضروري نهٔ ده چې د غه شپږ زامن هم لهٔ یوې بي بي شوي وي خو دد غو خبرو پهٔ هکله چې ممکن خو دي موږ لا تر اوسه هیڅ شهادت نهٔ لرو . د بناغلي پوهاند رښتین دا وینا هم دلیل غواړي چې فتح الله او الله نور صرف د دوستۍ لهٔ مخې کاظم خان شیدا ورونه یا دکړي دي ، هرکله چې پهٔ واضحو الفاظو کښې یې ورله ورونه ویلي دي او پهٔ متعلقه قطعه کښې داسې هیڅ توری یا توري نشته چې و رسره یې د دوستۍ ، اشنایۍ نغوته کوي لوحقیقي معنیٰ پرې ایښې مجازي معنیٰ کول څهٔ جواز نهٔ لري .

هرکله چې مالهٔ دې خبرې د تاریخ مرصع پهٔ سریزه کښې

سکوت انکار نهٔ دی کړی چې کاظم خان شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی دی ځکه چې د ثبوت یې نشتوالی د یوې خبرې د نادرستۍ یا غلطۍ کېدلو ثبوت نهٔ دی نو ما لهٔ خپله انده بحث پهٔ احتیاط راټول کړی دی ....

اوس نو د پښتنو لیکو تکیو خصوصاً څېړونکیو خوښه ده چې (پهٔ) دغه باره کښې د راورټي وغیره پهٔ وینا قناعت کوي او کهٔ د نورو لټون ضرورت هم محسوسوي .....

کامل صاحب پهٔ خپل «۱۶۳۰ع» نوي اثر کښې پهٔ دې هم بسنه نهٔ کوي، پهٔ کاظم خان شیدا پسې نور لټون هم کوي لهٔ «تذکرهٔ انتخاب یادگار» او «تذکرهٔ کاملان رامپور» څخه هم (چې دوې معتبرې هندي تذکرې دي) ددهٔ پهٔ باب معلومات را اخلي خو هلته هم دا پهٔ لاس نهٔ ورځي چې کاظم خان شیدا د افضل خان خټک زوی دی او ددهٔ د ژوند پهٔ باب لهٔ ځینې نورو مشکلاتو سره هم مخامخ کیږي چې دلته یې راوړل اوږدېږي خو پهٔ پای کښې وائي:

پهٔ اخره یو ځل د بنا غلیو لوستونکیو (څخه پهٔ) بخښنې غوښتلو سره ددې خبرې تکرار کوم چې ما ددې خبرې نه سکوت انکار نهٔ دی کړی چې شیدا د تاریخ مرصع د مؤلف افضل خان زوی وهٔ، بلکې د تاریخ مرصع پهٔ سریزې کښې مې د هغو مشکلاتو نښاندهي کول مقصد وو چې لهٔ رویه یې موږ...

په ذوق سره نه شو ویلی چې کاظم خان شیدا دستایلي افضل خان زوی وه نو که مو ب په دې باب خپل لټون او مرسته جاري وساتو نو هیڅ زیان به یې نه وي او زه پرې خپه نه یم که نتیجه یې د بناغلي پوهاند رښتین د موقف په تایید کښې راووځي لا به خوشحال یم که دغه کار هم زما په کوشش وشي (۳) .

پایلیکونه (حواشي):

(۱) د تفصیل له پاره وګورئ: « تاریخ مرصع » د استاد کامل مومند سریزه، ۳۸- ۴۹ مخونه .

(۲) پوهاند صدیق الله رښتین « تاریخ مرصع » (مقاله) وږمه (مجله) ۲۱ کال، ۲ ګڼه، ۵۴ - ۵٦ مخونه، ۱۳۵٦ هش/۱۹۷۷ع کابل پوهنتون، د ادبیاتو پوهنځی، کابل .

(۳) د تفصیل له پاره وګورئ: د اردو بنا د استاد دوست محمد کامل مومند « ۱۹٦۳ع » نوي اثر، ۱۴۷- ۱٦٦، ۲۰۵- ۲۲۹ مخونه، ۱۹۸۵ع، د چاپ زی، پېښور .

درېيم څپرکی

سندونه او لاسوندونه

د افغان لهٔ شعراء پهٔ شیدا باندې
د ادب پهٔ مقتضی د خان شرف دی

د پښتو لوی ، نامتو او ایماندار محقق استاد کامل مومند دې خدای و بخښي ، هغوي مخکښې لهٔ دې چې د دې کشالې پهٔ حل بریالی شي وفات شو ، زهٔ پهٔ داسې حال کښې چې د دوی پاک روح ته دعاګانې استوم پهٔ دې ځېرنه کښې هڅه کوم چې د باوري سندونو او لاسوندونو (دستاویزاتو) پهٔ رڼا کښې موضوع وسپړم او پهٔ دې باب غوارم قدم پهٔ قدم وړاندې ولاړ شم .

لومړی : د شیدا د دیوان لاسوندونه :

۱ـ کاظم خان شیدا ختک دی ، ختکموب یې د دیوان له سریزې

څخه چې دده په خپل قلم ده او هم له متن څخه څرګندیږي.

شیدا د دیوان په سریزه کښې وايي : « راقم ددې صحیفې

محمد کاظم ، شیدا تخلص ، ختک نسب ، حنفي مذهب ، نقشبندي مشرب.»

او د دیوان په متن کښې داسې وائي :

کهٔ دې جام لکه حباب و نه نیو سیند ته
آفرین دې پهٔ همت شیدا ختکه

+++

خشوع نشان دی د نېکبختیه
کهٔ دې روزي شي شیدا ختکه !

۲ـ شیدا د خان (خوشال خان ختک) د خاندان غړی دی

او دا ارتباط پهٔ شاعرانه الفاظو کښې داسې څرګندوي :

پهٔ دا هونبرهٔ پښتنو کښې — بیا پهٔ ژبه د پښتو کښې
پهٔ دا فن کښې خو اشخاص دي — چې پهٔ نزد دخرد خاص دي
چې خوشګوي و همه دان دي — دېر زموږ د خاندان دي

. . . .

د پښتو شعر معلوم وٌ — پهٔ معنیٰ کښې کالمعدوم وٌ
چې قلم پهٔ لاس د خان شهٔ — مـ[illegible]یې لوی دیوان شهٔ

تصانيف يې فراوان شول — مستعد د درست افغان شول
سلاست د عبارات هم — لطافت د اشارات هم
ډېر دقت د معاني هم — بلکې خود همه داني هم
په کلام کښې يې ظاهره — په اقلام کښې يې باهره
سليقه يې کړه عيانه — طريقه يې کړه بيانه
هر شاعر چې د افغان دی — ريزه چين د خان دخوان دی
في المثل که بل مهتاب وي — مستفيد د دې آفتاب وی
چې په غرونوشي لار مافه — قافله دروې تر قافه
چې وي پل په دريا باندې — خوک به غم د شنا کاندې
له حسده که ځاف زړه کړې — په دا کار کښې انصاف وکړې
خان ممتاز د تمام روه دی — بل استاد د دې گروه دی
په ميدان د ممتازانو — همعنان د برق تازانو

او ترخان راوروسته ځان ته وار سپړي:

ما چې دا کلام ادا کړ — نوی طرز مې را پيدا کړ
په پښتو کښې گويا خاص يم — سزاوار د اختصاص يم
چې په لاس د خان قلم ؤ — قلمرو يې دا عالم ؤ
هغه وخت که دا سواد وی — په کاغذ بويه چې صاد وی

او بيا وايي:

شيدا خان به دې کا مير د شاعرانو
که مزار وته يې عرض د تا انشاء شي

او همدا د نوي طرز د ایجاد له امله خپل کلام تر تولو لوړ ګڼي خو یوازې خان ځکه تر ځان لوړ بولي چې د ادب مقتضي داده یعني هغه یې د کورنۍ مشر دی:

د افغان له شعراء په شیدا باندې
د ادب په مقتضی د خان شرف دی

۴ـ شیدا د سرای او سېد ونکي ؤ او په خپله وینا کښې د سرای یادونه ډېره ـ ډېره کوي. لومړی سرای هلته یادوي چې د خوشال بابا ستاینه کوي او وایي:

"سرای" مطلع د دې آفتاب دی — په عالم یې هر ځای تاب دی
پکښې هسې شان نکات دي — چې نازک لکه ذرات دي
په رنګین خیال رنګین دي — سر تر پایه ګلزمین دي
دا قطعه ده ګل افشانه — رنګینه تر بدخشانه
که انصاف کړې قابل خېز دی — دا بهار عنادل خېز دی
هم یې ښه آب وهوا شته — بلبلان یې خوشنوا شته
هر بلبل یې خوش آهنګ دی — د خیال ګل یې رنګا رنګ دی
که یې بحر یایې بر دی — که یې سمه یا یې غر دی
که یې باغ یایې صحرا ده — که یې خار یا یې خارا ده
که یې کرګ یا یې آهو دی — که یې بوم یا یې تیهو دی
که یې وز یا یې پلنګ دی — ګرېوه، یا یې ګړنګ دی
که یې میرزی یا یې ښکار دی — که یې سنیر یا یې پیکار دی

هر نفس زما په یاد دی — دم په دم زما اوراد دی
دا کلام د دانشمند دی — که یې واورې دلپسند دی
د وطن مینه ای ځانه — را پیدا ده له ایمانه
په حرمت د پاک احمد وه — صلوات باندې سرمدوه
هم په آل، هم په اصحابې — په پېرو د پاک جناب یې
نه یو ځل په څو کرته — بلکې زر زره مرته
ښو ګړ دان وي دا سپهر — درخشان وي ماه و مهر
ښو چمن د بهاران وي — انجمن د ښه یاران وي
ښو باده جام د ساقي وي — ښو نشه، خمار باقي وي
ښو خیام وي د ستروې — په قیام وي د باغ سروې
ښو فقره د دې سپنج وي — ښو نکته او نکته سنج وي
تر هغه دې "سرای" ودان وي — هم دې جوړ دا خاندان وي
ښې خبرې بیا موزونې — پکښې اوسه روز افزونې
ګلستان یې خرم اوسه — بلبلان یې بې غم اوسه

پرې ګوزار د خزان مه شه!
عندلیب یې نالان مه شه!

د هند په پردېسي کښې یې د سرای یاران په زړ[illegible] او [illegible]
او د خپلو اشعارو د سوغات ورلېږلو هیله لري:

شیدا وا سېږد [illegible] اشعار له هنده
ستا د رای [illegible] استا د سرای یاران دي

بل ځای ځان د سرای ناه آوازه شوی بلبل بولي:

چې ګوزر وکړي صبا د سرای پهٔ لوري
آوازه بلبل يې ياد پهٔ ګلزمين کړه

پهٔ سرای کښې د «ولی» او «افضل آباد» يادونه داسې کوي:

ګله صبا دی، باد مراد دی
چې يې ليدلی افضل آباد دی
راته يې ووې د حال پهٔ ژبه
تازه دې ګل او سرو شمشاد دی

+++

کوډن ته بويه ورا نې جلې
نارې پهٔ غرڅ کښې دڅخلې
ګلبانګ باه څهٔ کا د بلبلانو
زما ديوان دی باغ د «ولی»

+++

نسيمه وړشه د سرای سواد ته
لهٔ هغه پسه افضل آباد ته
سلامي وکړه پهٔ دواړو لاسو
دړو ديوار و ګل و شمشاد ته

۴- کاظم خان پهٔ ځوانه ځوانۍ کښې د زماني د ناخوالو لهٔ لاسه لهٔ «سوه» نه وتلی او پهٔ لوی هند کښې پرديس

شوی دی ، دی د خپل دیوان په سریزه کښې په ځوانۍ
لۀ خپله کوره وتل داسې بیانوي :

« په عنفوان الشباب کښې مې استراحت د حضر په محنت د سفر مبدل شۀ او الی آن مې په شام د غربت صبح د وطن مألوفه طالع نۀ دی . انواع د محن دلشکن چې لازمه د سفر و منافي د راحت و فراغت دی لاحقه د خاطر فاطر :

مدتی شد چون قلم در مشق سرگردانیم
تاچه آرد بر سرم آخر خط پیشانیم

بالجمله په کلبه د جدائۍ او په زاویه د تنهائۍ کښې چې مصداق د دې مضمون یم ، فرد .

دل می تپد و نیست کسی دادرس ما
ان قافله دور است خروش جرس ما » .

هو ! شیدا په همدې ځوانۍ کښې مسافر کیږي ، هندوستان ته چې او کوم ځایونه چې دی یې په خپل کلام کښې یادوي دادي :

چې باران یې همیشه د ژړا اوري
دا « کتهیر » په شیدا کوره تېرا شۀ

* * *

شیدا واسته د رنګین اشعار لۀ « هنده »
ستالۀ راې سره اشنا د سرای یاران دي

شیدا واستوه دیوان لهٔ "هنده" روه ته
چې لبریزې پهٔ صداشې کوهستان هم

+++

ورځ د بسنت ده ورځ ده ګور د — و "بریلۍ" ته ځو لهٔ "رامپوره"
ګویا زعفران دي دا زرد ګلونه — چې بهره منديونن لهٔ سروره

+++

تهٔ بلبل د ولایت راغلې لهٔ سرایه — د توتي غوندې پهٔ "هند" سخن سرا یه
ستا اشعار دي ګل شکر سخن آرا یه — پهٔ ګفتار دې شیدا خوښ یم وایه وایه!

زمانې د تا پهٔ طبع آفرین کړ
پهٔ هند کښې د خپل ګشت او ګوزار پهٔ باب وایې :

پکښې نشته سیه مست د مغو سترګو
ګرځیدلی پهٔ درست هند پهٔ بنګاله یم

+++

سبزان که وي همسر د ګلرخانو
بېهوده راغی شیدا تر هندو باره

+++

ګورځ پهٔ باغ کښې د رامپور، وربرې
نهٔ دي د ونو تر پانو لـــــوبږې
+++
پښتانهٔ د کتهیر متزلزل دي
کهٔ هرڅو وو که غر قوي بنیاد

هرګز نهٔ کا انتفاع پهٔ هندوستان کښې
پهٔ تموز وي ځنې سرد د روه سراب

۵ ـ شیدا وطن ولې پرېښود؟ پهٔ دې باب پهٔ صراحت څهٔ نهٔ وايي خو پهٔ شاعرانه ترېه ډېرې اشارې او نغوتې لري چې موږ ته دده د تلو پهٔ باب مواد راترلاسه کوي ، کهٔ څهٔ هم موږ د شیدا داسې اشعار نهٔ لرو چې دهٔ دې پهٔ روه کښې ويلي وي ځکه دهٔ د دهٔ پهٔ وينا پهٔ ځوانۍ وطن پرې ايښی او بنايي دا داسې وخت وي چې شاعري يې لا نهٔ وه پيل کړې او کهٔ احيانا پهٔ روه کښې يې شعرونه ويلي هم وي داسې نخښنه نهٔ لري چې سرې حکم پرې وکړي خو پهٔ هندکښې يې چې څهٔ ويلي پهٔ هغو کښې داسې خبرې شته چې دده د تللو او هجرت پهٔ باب موږ ته ډېر څهٔ راترلاسه کوي .

تر هر څهٔ وړاندې دده لهٔ يوه بيت نه ښکاري چې دهٔ د ورونو د اختلاف او د سيسو لهٔ امله وطن پرېښود او ځان يې لهٔ مظلوم يوسف (ع) سره تشبيه کړ :

د اشفاق طمع به څهٔ کړې لهٔ اخوانه
نتيجه يې ورکېدهٔ دي لهٔ کنعانه

دی خپلو دردولی ، ځورولی او بېلتون ته اړ کړی دی نو ځکه تمه نهٔ ور ته لري :

د دریاب له سره جوشه دحباب زړه چوي
شیدا قطع د اُمید بویه له خپلو

+++

شیدا څهٔ کړي د دې وخت رشته داریه
د سوزن زخم په زړهٔ د هر اغوز دی

+++

ما چې ښاکړه د دنیا و خان و مان ته
څهٔ حاجت لرم و نور سرو سامان ته
مبارکه شه پر تا د دنیا خوښه
آوارهٔ شیدا روان دی بیابان ته .

٦ ـ ځ خپلو ولې خپه شو؟ داځکه چې دده کورنۍ د خانۍ او جاګیردارۍ په نشه کښې یو د بل د سر د ښمنه وه او په دې لاره کښې یې جنګونه ، مرګونه او راز . راز یې خونديٰ سره کولې ؛ له دهٔ سره د جاګیر او سردارۍ مینه نهٔ وه ، دهٔ فقیري او ملنګي خوښه کړې وه خو د ورونو خپل منځي شخړو او دښمنیو سخته زهٔ کړی وُ او مجبوریده چې په خپله هم په دې مخالفتونوکښې ګکړ شي ؛ دهٔ د عزت او آبرو دېر محقر ګڼونه تر دې دول یې عزتۍ او دنیاوي جاه و جلال غوره وباله او له ناکسانو سره د او سیدو پر ځای یې بیکسی او پردیسۍ ته ترجیح ورکړه ؛ دا مطلب په تشبیه او استعارهٔ .

ایما او اشاره د دهٔ پهٔ دیوان کښې ځای پهٔ ځای لولو:

هسې رنګ لهٔ دې عالمه تنها خوښ یم
چې مدام لکه وحشي پهٔ صحرا خوښ یم

تر هغه چې خشک طینت د ساحل وینم
لکه موج آواره لهٔ دریا خوښ یم

چې شاړهٔ یې لهٔ لقې وږی مګس شي
کله زهٔ د هغهٔ خوان پهٔ سلا خوښ یم

چې پهٔ شان د آفتاب نهٔ ده کرم رویه
ستا پهٔ سرکهٔ پهٔ سایه د هما خوښ یم

چې پهٔ قیدیې د قفس کړم لکه زړکه
تر دا هسې خندا زهٔ پهٔ ژړا خوښ یم

کهٔ بېدار لکه تصویر لهٔ خوابه نهٔ شو
پهٔ دا حال لهٔ خپله بخته شیدا خوښ یم

+++

کهٔ فر د تاج و شکوه د تخت نهٔ وي
وقت مساعد او مدد د بخت نهٔ وي
واره روان دي زما پهٔ پوهه
غم به تر جاه و تر جلال سخت نهٔ وي

+++

زمانې هغه کسان دي عزیز کړي
چې مرجع د شرارت دي هم مآب

د باد شاد تعظیم سایه د باد شاه نهٔ کا
استاده که يې عالم وي پهٔ جناب

+++

پرې زهیر لکه پهٔ خپلو بنونهٔ یم
چې زما پهٔ سترګو ابنی چا قدم دی
چېرې نه چې يې دا جام پرېوزې له لاسه
عجب مست د جاد پهٔ میو شاد جم دی

+++

خند ارادروې پهٔ خان و بېګ پورې
پهٔ ملک و مال و پهٔ خوان و دېګ پورې

+++

مالیدلی دی نشیب پهٔ هر فراز کښې
اعتماد به شیدا څرنګ پهٔ فراز کړم

+++

زماني خسان باد کړۀ ترکسانو
چې وخس ته فروکړی دی سر آب

+++

شیدا ولې دې هر څهٔ ته لته ورکړه دا ځکه:
چې همت مې نهٔ کا ویر پهٔ هسکولو
لکه موج نهٔ کړمه یم لهٔ پرېوتلو

سوال مې خوږې لۀ درافشانه ابره نۀ دی
صدف ورانه خپله خولۀ کړه پۀ غوښتلو

دآفتاب پۀ کمند نۀ خېژم آسمان ته
نۀ بې دم بار لکه شبنم پۀ دوش د ګلو

دآزادو لمن ګله پۀ خار نښلي
د نسیم غوندې ګوزر کړم پۀ ځنګلو

+++

شیدا زیست پۀ تورو خاورو لکه مار کړه
مزعفر مۀ خوره د دون پۀ در لذیذ

+++

کۀ دې جام لکه حباب وڼۀ نیو سیند ته
آفرین دې پۀ همت شیدا خسته!

+++

کۀ وې خشک د دریاب لب لۀ تشنګۍ
شیدا کله به طلب کا جام لۀ جمه

+++

پۀ تما باج د سلیمان لکه مور نشته
پۀ یوه دانه قانع یم لۀ خرواره
+++
پۀ مسکه یې شیدا مۀ شه لقمه تره
چې جبین یې مدام ترش پۀ شان ددوغ وي

خپل مړدن د تا مهجورو ته راحت دی
د سوزن نخم د لوی پرهار صحت دی

+++

خوابیده بخت مې قیام په خواب و نه لید
لکه ګل افتادګي زما قسمت دی
د مدا غوندې آزاد یم له خنجره
که بند د تعلق زما عادت دی

د ده دې عزت النفس او لوړ همت ده ته د آوارګۍ او لۀ کوره د تللو لاره هواره کړه او د حباب لاره یې ونیوه:

په هر لور لکه حباب خانه بدوش ځي
که شید اشو آواره له خان و مانه

+++

د سیلاب په دوش روان لکه حباب شوي
اې زما کوره تر ما آواره تر یې!

اواره لکه افتاب په بحر و بر یم
در ته څۀ وایم چې څۀ سوخته اختریم

ده د جاه او سرداری په لاره کښې د شخړو او جګړو کولو پر ځای د غریبۍ (پردیسی) عالم خوښ کړ او دا نوی عالم یې پرې ښۀ و بالۀ:

چې سایه کاندې مدام په سر د ستړیو
شیدا شام د غربۍ عجب عالم دی

شیدا که هر څو ستړی ستومانه او سرګردانه شو خود پر دیوب په جهان کښې یې له چا نه ګیله نه کېده نو ځکه یې ځان ته تسلي ورکوله:

صورت رباط دی ته رهروی یې
له ستومانې تمام زګېروی یې
له چا نه مه کړه د تیمار طمعه
په دا عالم کښې شیدا پردی یې!

او د آوارګۍ د آزادۍ غمې یې تر هر جاګیر لوړه وبلله:

پکښې نشته یې غمې د آزادۍ
که جاګیر دې سمه، سوات او باجوړ شي

دهٔ د سردارۍ او خانۍ په سر په خپله کورنۍ کښې ډېرې خونړۍ پېښې لیدلې وې او په دې لاره کښې یې د خپلو نژدې خپلوانو وژل کتلي وو نو وېل یې:

چې نهٔ شوې ترې په خون د خپلو
قربان تر هسې زیبا منګولو

او کله یې چې په دې لاره کښې د خپل شیرین ورور سر خوړلی نو د جاه مینه یې داسې غندلې ده:

لهٔ حب جاهه پهٔ زړهٔ کښې سوړ یم
د ملنګۍ وکار ته جوړ یم
سرې خوږلی د شیرین ورور دی
لهٔ زندګۍ تر حلقه موړ یم

۷ـ د شیدا لهٔ شاعرۍ څخه ښکاري چې دهٔ پهٔ روه کښې د مینې تارونه غزولي وو او خپله د مینې ښکلې دنیا یې آباده کړې وه او پهٔ همدې قمار کښې کوږ او ګلی ترې پاتې شو:

خان و مان خوړې د عشق پهٔ قمار بایله
د بازۍ نوبت پهٔ سر و د ستار راغی

دی لهٔ خپل محبوب نه لرې شو خولهٔ یاده یې هېڅکله ونهٔ ووت او د هند پهٔ ښکلویې بدل نهٔ کړ:

تا د زړهٔ پهٔ صاف دوربین کښې هېش وینې
کهٔ هرڅو یې لهٔ شیدا پهٔ هېواد دوره

بل قاصد نهٔ لري خو د نسیم پهٔ خولهٔ یې پوښتنه کوي:

ګلو ته وکړه د روه پلوسې
کهٔ دا پیغام مې نسیمه یوسې
خوشبو پهٔ تا ده د وطن سیمه
پهٔ دا دعا یم چې تا زړه اوسې

***

په زړه مې کړې د غرونو څوکې
حملې د بازو، د زرکو کوکې
وواېه! څه کا؟ د دوه نسيمه:
کېږا منګولې، زېبا مښوکې

دی چې په ټول هندکې ګرځېدلی دی د دوه د ساده خوبانو ساري يې نه دی موندلی:

غره چې ځايه د هند سبزانې دي
غنج و ادا لري که دلستانې دي
چې دلبري کا بې تکلفه
د دوه په ملک کښې ساده خوبانې دي

+++

زار شه ترې دوه مره تاوسان، زانې
لکه دوه نو بې شماره پانې
د دوه په سيمه دي طرفه دلبرې
نښته په هندکښې داهسې سکانې

+++

د هند سبزو خوړلي پان وي
... يو فوتي دواړه لبان وي
زړګي مې کړې د دوه په غرونو
ښايسته روغې په دغه شان وي

۸ ـ شیدا ته د وطن یادونه خوابړهٔ یا دونه دي او ټول عمر یې د دې یادونو په یاد کښې شپې او ورځې تېرې کړې دي:

همېشه ژاړم په تېر صحبت پسې
په هغه مهر، په محبت پسې
لکه شیشه یم د ساعت ګرد ه،
زړهٔ مې دوه نیم شو په تېر ساعت پسې

+++

تل د روه آب و هوا، واوره، سپین یخ هم
باغ و راغ، دښت وکهسار طرفه شاداب
یادلړ په خپل خاطر په یادې پایه
شیدا و سپاره په قصر دا اطناب

د شیدا یو بیت ښیي چې دهٔ کلکه اراده درلوده چې خپل وطن ته راستون شي او ټولو مشکلاتو او د جفا تیرو ته سینه سپر کړي:

خپل ناکام به دېوانه شیدا در بیایي
کهٔ دامن په کانو ډک لکه کهسار کړي

خو دا هیله یې د تل لهٔ پاره نهیله شوې، د روه دا مرور خانزاده روه ته بیا نهٔ دی راغبرګ شوی او د فراق تریخ ژوندې تېر کړی دی:

زهٔ هسې نهٔ وایم چې فراق ووژلم
حیات خو ښته دی ولې بې خونده دی

لیکن لهٔ دوه سره یې ادبي اړیکې تل پاتې شوې او وخت پهٔ وخت یې خپلې غزلې رالیږلې دي :

دا غزل د شیدا زړیوسه لهٔ هنده
چې یاران یې د وطن څرنګ جواب کا

۹ـ ددهٔ د دیوان لهٔ سریزې څخه ښکاري چې د شیدا ادبي اړیکې ددهٔ د عابد خان نوي ورور پهٔ واسطه ټینګې وې او همدا ورور یې دی چې دهٔ ته یې د محمدي صاحبزاده پیغام ور رسولی او دهغهٔ پهٔ غوښتنه یې خپل دیوان ور ته رالیږلی دی

"..... او سبب د تألیف داؤ چې لهٔ افواه د بعضې مترد دین مسموع شول چې مخدوم زاده د ولایت نژاد، نتیجهٔ هدایت و ارشاد میا محمدی سلمه الله تعالیٰ خلف الصدق د شیخ الاجل ولی الاکمل میا محمد عمر دامت برکاته طبع جیده لري او سلیقه د سخن شناسی کامله، پهٔ دبدبه د سخن آرایی قصب السبق لهٔ همسرانو وړي۔ او پهٔ کوکبه دخوش سرایی مقدمة الجیش د همکارانو دی، اکثر د واوین د اسلاف و مضامین دحال رنګین وصاف یې فراهم کړي دي او پهٔ مطالعه یې تفریح د قلب و تشریح د صدر نقد وقت د مخدوم

زاده دي ـ اگرچې زۀ يې په حسب د صورت په زيارت مستعد نۀ يم اما په ولايت د قرينې معلوم شول چې دچا لۀ خولې يې زما د خيال و مقال په سمع شريف تـه رسېدلي دي :

مصرع: عالم همه افسانۀ ما دارد وما هيچ

بنا بر استيلاء شوق په تتبع د ورور محمد عابد خان (طال الله عمره) وماته امر په تدوين وترسيل د اشعار وکړ ، زۀ او ورور چې في الحقيقت په مفهوم د کنفس واحد محقق يو هغه امر په مثابه د بالاصاله متخيل شۀ او امتثال يې په مرتبه د لزوم متصور او هم خاطر د برادر عزيز وګرامي او پاس يې په دا سبب الزم وانسب ؤ لهذا په مدد د کار کښې شوم مهما امکن مې خوض او جلدي په ترتيب د اشعار کښې وکړه ، منقولات او مسودات متفرقه او مرقومات د منشآت منظومه هر چې لاس ته راغله په قيد د رديف د دې جريدې ثبت شول او په صفحه د دې مسطر کشيده چې قابل د ضبط و ربط وو ، لۀ هغه اشعارو چې هنوز نوحجت آموز د نومشقي وم ؛ او بهره اندوز د تازه ګويي ، شايع و غير شايع هر چې دي قليل بالمعنی واقل باللفظ والمعنی په نسخۀ مذکوره کښې مې داخل کړه :

مصرع : گر قبول افتد زهی عز و شرف

..... او ترتیب ددې دېوان پهٔ شپږ دسن زر، سل، یو اتیا (۱۱۸۱) کښې دهجري واقع شوٕ ـ تاریخ منظوم چې مشعر پهٔ انتساب د مؤلف دی ـ صورت دتقریر داهسې بیا موند او هیئت د تعبیر یې ارتسام دارنګ حاصل کړ:

قطعه: پهٔ داباب وه استدعا د عزیزانو
چې مجموع شوٕ حلاوت د مقالات
د تدوین تاریخ یې رای پهٔ داشان ووې
"د شیدا دیوان دی شهد او ځهٔ نبات"

(۴+۳۱۵+۷۱+۱۴+۳۰۹+۷+۸+۴۵۳ = ۱۱۸۱هق)

۱۰ ـ د شیدا پهٔ زمانه کښې یو بل کاظم نومی شاعرهم وُ چې پهٔ سرای کښې اوسېدهٔ، ختک او د همدې کورنۍ لهٔ حواشي وُ څخه وُ، پهٔ دې باب دهٔ د دیوان پهٔ سریزه کښې وضاحت کړی دی:

"او شخص همنام زما ساکن دسرای چې اکوړی هم ورته وېلی شی لهٔ حواشي ددې خاندان وُ ـ شاید چې پهٔ تأثیر د صحبت یې کم و بېش رویه د سخن وری پېش نهاد دخاطر کړه او لسان د حال یې پهٔ قدر د استعداد پهٔ ایجاد د مضامین مترنم وُ، ازانجمله څو غزل یې پهٔ غایت و نهایت شهرت کښې دي او پهٔ محافل و مجالس کښې زبان زدد غزلخوانو لهٔ مشاهیره دیو غزل یې دا مطلع دی:

و به مرم عالمه پهٔ ارمان د تورو زلفو
کله به راورسي درمان د تورو زلفو

لاکن نامبرده چندان معروف و مشهور نهٔ وُ - پهٔ واسطهٔ د اشتراک اسمي هغه اشعار پهٔ نزد د کافه عامه مضاف و ماته دي - حال آنکه زمالهٔ اشعارو زما اسم اصلاً مصرح نهٔ دی دا معنی پهٔ تخلص مشرح شوې ده او هم معرفت د متکلم پهٔ سیاق د کلام متفرع دی او شناسایي د قایل پهٔ داب د قول کښې مودع دا نکته وکامل عیار ته د تمیز روښن ده او دقیقه د دې کارو دانش شعار ته مبرهن، چې دا اضافت و ماته خطا دی او نسبت بېجا:

چېرته سوزان اخګر او کجا فروزان اختر "

۱۱- د شیدا پهٔ دیوان کښې دوې مراثي قطعې راغلې چې د " بېنوا " پهٔ چاپ کښې " د پلار مرینه " تر عنوان لاندې خپرې شوې، د " همېش " پهٔ چاپ کښې لومړۍ قطعې ته " د پلار مرینه " او دوهمې قطعې ته " د مور مرینه " سرلیک ورکړل شوی دی، ډاکټر انوار الحق هم یوې ته د پلار مرینه او بلې ته د مور مرینه کښلې ده. " بېنوا " د لومړۍ قطعې د تاریخ ماده " میاشت د شعبان وه " ثبته کړې خو تاریخي ارزښت یې ۱۱۸۳ هـ ترې لاندې لیکلی دی، د دوهمې قطعې تاریخي مادې ته یې عدد نهٔ دی کښلی؛

همېش مـاده «میاشت د شعبان ده» کښلي او عدد یې ۱۱۸۳ هـ
ترې لاندې لیکلی، د دوهمې قطعې تاریخي ماده یې «بهشت
یې ځای شه دعاکوم زهٔ» لیکلې او د ۱۱۸۹ هـ کال عدد یې
ورکړی دی، ډاکټر انوارالحق هم په همدې ترتیب دواړه
مادې ثبتې کړې دي. خو د بېښوا له ثبت نه ۱۱۸۹ هـ کال
راوزي نه ۱۱۸۳ هـ او د همېش او انوارالحق د ثبت شوې
مادې ارزښت بیا ۱۱۸۷ هـ کېږي نه ۱۱۸۳ هـ. کېدای شي
په ځینې راوروسته خطي نسخو کښې هم خهٔ نا خـهٔ
ګونګتیاوې وې خو ما د موضوع د سپیناوي له پاره هغې
نسخې ته چې د شیدا په ژوند په ۱۱۹۲ هـ کال یو زنځیري
لیکدود (د ختګو په خط) کښله شوې او د اسلامیه کالج
په کتابتون کښې ساتله کېږي، مراجعه وکړه، هلته د
قطعو په عنوانونو کښې د پلار او مور نوموړنه قطعات نشته
او دواړو ته د «تاریخ»، «تاریخ» سرلیکونه ورکړل
شوي. متن یې هم په دقیق ډول لیکل شوی چې زهٔ
یې دلته کټ مټ رانقلوم خو په نتیجه ګیرۍ کښې له مور
سره مرسته وکړې:

تاریخ

چه والد مې ارتحال وکړ ځاي جنت شه دنیا زندان وه
تاریخ دا رنګ د رحلت وه و خرد و ماته میاشت د شعبان وه

تاریخ

غم به تر عمره د ولد کړم ... خندا مې پر یشوه ژړا کوم زه
سال د رحلت یې له مانه واوره ... بهشت یې ځای شه دعا کوم زه

(د قلمي نسخې ۱۸۱ مخ)

چې موږ یې د شعر د روان لوست په اساس په ننني لیکدود داسې لیکو او د تاریخ ماده او ارزښت یې استخراجوو:

چې والدې مې ارتحال وکړ ... ځای یې جنت شه د نیا زندان وه
تاریخ (یې) دا رنګ د رحلت ووې ... خرد ومانه: «میاشت د شعبان وه»

(۷۵۱+۴+۴۲۳+۱۱=۱۱۸۹هـ)

غم به تر عمره د والدې کړم ... خندا مې پرېښوه ژړا کوم زه
سال د رحلت یې له مانه واوره: ... «بهشت یې ځای شه دعا کوم زه»

(۷۰۷+۱۰+۱۳+۵۰+۲۰+۷۵+۶۶+۱۲=۱۱۸۹هـ)

په دو همه قطعه کښې کاتب د «والد» کلمې ته زېر ورکړی «والدِ» یې لیکلې او د شعر سکته ورکه شوې ده، که په لومړۍ قطعه کښې هم «والد» «والدې» ونه لوستل شي مسره سکته کېږي او د لسو سیلابو پر ځای ۹ سیلابه راځي او هم څرنګه چې د دواړو قطعو د تاریخي مادې ارزښت ۱۱۸۹هـ کال دی نو ځکه دواړې مرثیې د یو ډول په مرینه دي او موږ دا ځکه د ده د مورکنۍ چې هم د والدې په کلمه د دواړو قطعو سکتې ورکېږي او هم کاتب په یوه قطعه کښې د «والدِ»

کلمه په زړه کښلې ده او بنا يې په لومړۍ قطعه کښې زړه
(۳) ترې هېر شوی وي او بيا وروسته دا ټولې خبرې
ددې زړه له هېرېدلو نه راولاړې شوې دي. داچې دادوارې
قطعې ديوه کس دوفات په باب دي له هغو دريو قطعو نه
تا ييدېږي چې تر همدې قطعو وړاندې او وروسته کښلې
شوې او د "سرفراز خان" په مړينه کښې دي.

۱۲- د شيدا په ديوان کښې د دوو وروڼو په مړينه يوه
مرثيه ده چې کامل صاحب دا د ده د وروڼه ګڼلې او رښتين
صاحب دده دوستان بللي خو د قطعې له پاره خير لوستنې نه
برېښي چې دا مړه کسان نه د شيدا وروڼه وو نه دوستان،
بلکې دوی دواړه په خپل منځ کښې سره وروڼه وو چې د
شيدا د استوګنې په محله کښې اوسېدل. دوی دواړه د
يوې مياشتې په اوږدو کښې مړه شوي او دې ترجيدی
(د دوو وروڼو غبرګ مرګ) ټوله محله غمجنه کړې چې له
دوي نه يو شيدا هم دی او په دې قطعه کښې يې د ټولو
غم انځور کړی دی: "په هر چا وُ رحلت سخت ددواړو وروڼو"
نو ځکه يې دده وروڼه حتی دوستان هم نشو بللی او دلته
هيڅ داسې نخښه نشته چې دا وروڼه له شيدا سره منسوب
کړي ځکه د "زما وروڼه" يا "وروڼه مې" او داسې نورو
ترونکي ضماير نه لري. بشپړه قطعه داده:

چې فتح الله او الله نور له دنیا ولاړل

پهٔ غمونو کښې یې فرق تر میاشتې کم

پهٔ هر چاؤ رحلت سخت د دواړو وړونو

پهٔ فراق کښې یې نالان وو لوی و کم

تأمل یې پهٔ بیان د تاریخ و شه

راته ووې زړهٔ: "آهاد قلوب غم"

(۱۱۸۹ه = ۱۰۴۰ + ۱۳۸ + ۴ + ۷)

۱۳- موږ ولوستل چې شیدا پهٔ ۱۱۸۱ هـ ق کال خپل دیوان بشپړ کړ نو آیا ددهٔ هغه وینا چې لهٔ ۱۱۸۱ هـ ق کال نه د مړینې تر وخته (۱۱۹۴ هـ ق کال) پورې یې کړې ددهٔ د دیوان پهٔ نسخو کښې خوندي شوې کهٔ نه؟ ددې پوښتنې دځواب لهٔ پاره د شیدا د دیوان د څو زړو نسخو په یادونې سره موضوع سپینول غواړو:

الف، د شیدا د دیوان ډېره زړه تر لاسه شوې نسخه هغه نسخه ده چې پهٔ حاشیه کښې یې د ۱۱۸۷ هـ ق کال د محرم ۱۳ نېټه لیک ده او ور سره پهٔ یوهٔ یادداشت کښې ویل شوي چې د دیوان د حاشیې غزلې دې راتلونکي کاتبان پهٔ متن کښې وکاږي، دا نسخه میجر راورتي پهٔ پښتوخوا کښې موندلې او اوس پهٔ برېتش موزیم کښې ساتله کېږي، میکنزي عقیده لري چې دا هم هغه نسخه ده چې میا محمد (؟) ته پهٔ

۱۱۸۱ هـ ق کال لیکله شوې او تر ۱۱۸۷ هـ کال پورې یې د شاعر پاتې وینا په حاشیه کښې کښله شوې ده، خو دا دعوې یو بې سنده اټکل دی او په اصله نسخه کښې داسې کومه نخښه یا اشاره نشته.

ب) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه چې د تذکرهٔ کاملان رامپور مؤلف یې یادونه کړې او وایي چې د ریاست سوات په کتبخانه کښې ده د ۱۱۹۱ هـ کال د څلورمې خور (جمادی الثاني) د ۲۲ نېټې لیک ده چې فیض علي د قاسم بېگ زوی د اخون زاده میا غلام حیدر لهٔ پاره کښلې ده او په حاشیه یې د یوهٔ ورک نومي شاعر هغه قطعه ده چې د شیدا د مرگ تاریخ یې د "دل نظیر = ۱۱۹۰ هـ" په تاریخي ماده کښې پکښې ثبت کړی دی.

ج) د دهٔ د دیوان بله زړه نسخه د ۱۱۹۲ هـ ق کال د صفرې د ۱۷ نېټې لیک نسخه ده چې د دهٔ په ژوند په شاهجهان آباد کښې همدې یاد شوي کاتب لیکلې:

"تمت تمام شد دیوان شیدا تصنیف خان والا شان مظهر لطف والاحسان حاتم زمان خانزاده کاظم خان دام اقباله بخط بندهٔ احقر العباد فیض علی ولد قاسم بیگ متوطن شاهجهان آباد بتاریخ هفدهم شهر سفر (کذا) بروز جمعه سن ۱۱۹۲ هجري".

دا نسخه د پېښور د اسلامیه کالج په کتابتون کښې ساتله کېږي .

د) د شیدا د دیوان یوه بله زړه نسخه هم دهمدې کاتب په قلم ده چې د ۱۱۹۲ هـ ق کال د لومړۍ خور په ۲۷ نېټه یې د "خان صاحب اسلام خان" له پاره په شاه جهان اباد کښې کښلې ده ، دا نسخه د کراچۍ په ملي موزیم کښې ساتله کېږي .

هـ) دا دده په ژوند خطاطي شوې مهمې نسخې دي ، محترم همېش خلیل صاحب هم دده د دیوان یوه داسې قلمي نسخه لیدلې چې په حاشیه کښې یې د همغه نا معلوم شاعر له خوا د کاظم خان شیدا د وفات تاریخ دیوې قطعې په ترڅ کښې راغلی:

د شیدا په آشیانه کښې جهان تریخ شهٔ
د کباب غونډې یې کون و مکان تریخ شهٔ
درست بدن یې گویا زړهٔ دی په سینه کښې
"بې نظیر" هم د کاظم د مرگ تاریخ شهٔ
(۱۱۹۴هـ)

بنکاري داسې چې په قلمي نسخه کښې هم د تاریخ ماده او هم عدد دواړه لیک دي نو ځکه همېش صاحب ۱۱۹۴ هـ ق ترې لاندې کښلی او که نه له "بې نظیر" نه ۱۱۷۲ راوزي نه ۱۱۹۴، اروابناد کامل صاحب دې غلطۍ ته متوجه شوی او لیکلي یې دي چې

هم د تاریخ ماده او هم د دریمي مسرې مفهوم ئې ښکاره کړی دی چې د تاریخ ماده "بې نظیر" نه بلکې "دل نظیر" ده چې په دې توګه هم استخراج شوی تاریخ سمېږي او هم کاظم خان په ۱۱۷۲ هـ ق کال ژوندی ؤ او تر ۱۱۹۴ هـ ق کال وروسته یې د ژوند نخښې چېرې نهٔ ښکاري نو غالباً چې له همېش صاحب نه به په جلدۍ کښې "دل نظیر"، "بې نظیر" شوی وي او د دې ملاتړ د تذکرهٔ کاملان رامپور د مؤلف نقل هم کوي (وروسته راځي).

د کاظم خان شیدا د دیوان په دې نسخو کښې ددهٔ د وینا وروستۍ نمونې په حاشیو کښې کښلې شوې لکه په (الف) نسخه کښې چې تاسو ولوستل، همدا راز د اسلامیه کالج نسخه (ج نسخه) چې مالیدلې په حاشیه کښې ځینې شعري ټوټې لرې لکه د میا عمر صاحب د مړینې دوې تاریخي قطعې چې د ۱۱۹۰ هـ ق کال دي، د نسخې په حاشیه کښې راغلي او هم ددهٔ د دیوان په نسخو کښې نورې تاریخي مادې هم شته، یوه پکښې د حافظ رحمت خان د مړینې تاریخي ماده هم ده چې د دیوان په چاپونو کښې یې د عباراتو ارزښت ۱۱۹۴ لیکل شوی لیکن د اسم نهٔ دی ځکه د حافظ رحمت خان د مړینې کال ۱۱۸۸ هـ ق دی.

په دې اساس د شیدا دیوان په ۱۱۸۱ هـ ق کال لومړی وار ددهٔ په لاس راغونډ شوی او بیا وخت په وخت په نورو

نقلونو کښې د دهٔ پاتې وینا ور ځای شوې چې تر ۱۱۹۰ هـ ق کال پورې یې د وینا نمونې پکښې ثابتې دي او بنایي ډېره لېږ وینا یې ضایع شوې وي . (۱)

دوهم : د تاریخ مرصع څو سندونه :

---

۱ ـ د افضل آباد باغ پهٔ ولې کښې ؤ او تاریخ مرصع یې ځای پهٔ ځای یا دوی چې څو نمونې یې دادي :

د ۱۱۳۴ هـ ق کال پهٔ پېښو کښې د افضل آباد ذکر داسې کوي :

« نامدارچې هرګاه صوبه دار ترسینده پورېووت لهٔ هغه طرفه یې خاطر جمع شهٔ ، کهٔ یې د سرور لهٔ میلې سرای ته واستوله ، دی و باغ ته د افضل آباد راغی ، دوې ، درې شپې یې پهٔ باغ تېرې کړې ..... » (تاریخ مرصع ۴۳۶ مخ) .

افضل خان د خپلې یوې جګړې د پېښو پهٔ ترڅ کښې وائي :

..... پهٔ ولې ډېره وشوه ؛ کنې ، کاځرې ، لوبیا پهٔ افضل آباد کښې ډېر وو ..... » (۳۱۴ مخ) .

یو بل ځای د ولې موقعیت چې افضل آباد هلته ؤ داسې ښکاره کندوي :

« ماله سرایه کوچ وکړ ، پهٔ ولې چې څلور کروهه لهٔ سرا یه تفاوت لري ، څلور کروهه او درې کروهه لهٔ نو بښهره ډېره ونیوه ..... » (۳۹۲ مخ) .

۲ ـ پهٔ تاریخ مرصع کښې د افضل خان د خانۍ موضوع :

دی تا ته سرداري ما درکړه ، تسلیمات مې پهٔ ځای راوړل چې لهٔ خان علیین مکان نه رخصت شوم ، ووتم د ستار مې لهٔ سره کوز کړ ، پهٔ بغل کښې مې کښېښود ، د نیلاب پهٔ غاښې چې خان جنت مکان پسې ورسېدلم ، دی دغاښې پهٔ سر ناست و ، تماشایې د ملک کړه چې زهٔ یې ولیدلم تبسم یې وفرمایه چې خان دې ولید ، دستار مې لهٔ بغله وکښه هر چې خان علیین مکان فرمایلي وو پهٔ عرض مې ورسول ، خوشال شهٔ ، وې ویل : چې دا دستار تبرک دی کښې یې ږ دئ ! " (۳۵۰ مخ) .

اساساً د افضل خان سرداري پهٔ دې وخت کښې تهداب گذاري کیږي چې غالباً د ۱۰۹۰ هق کال نه راوروسته پښتو سره ایره لري خوده د پلار پهٔ خولهٔ دامحض د خپل نیکهٔ یو تبرک بللی او رسمي ارزښت یې نهٔ دی ورکړی .

کله چې اشرف خان بندي شو ، خوشال خان مأیوس شو او د اشرف د راخلاصون پهٔ شرط یې سرداري بهرام ته ورکړه ، دا حالات افضل خان پهٔ تفصیل لیکلي چې دلته یې لنډیز رااخلو :

« ..... (امیر خان د کابل صوبه دار) بادشاه ته د خان جنت مکان شکوه و شکایت ډېر وکوینې - بادشاه اختیار ورکړ چې تهٔ صوبه داري هر چې پوهېږې هغه کړه ، د خان جنت

نبان (اشرف خان) حکم یې د قېد راجه رام سنګه ته چې
په جمرود وهٔ راستوهٔ ، هغه زمیندار وهٔ ، قبول یې نهٔ
کړ چې دا کار د ما نهٔ دی ، بیا یې سید پهولا چې د
شهامت خان نوی ؤ ، په پېښاور کښې هغهٔ ته یې وکښل
چې په هر فن و فرېب خان جنت نبان قېد کا ، راجه رام
سنګه خان جنت مکان په ډېر خواهش جمرود ته وبالهٔ ددهٔ
په زړهٔ کښې هېڅ نهٔ وو ، د بادشاه په دولت خواهي مغرور
ورغی په سن زر دوه نوي (۱۰۹۲) آخر ثور یا اول جوزا
راجا رام سنګه یو سرو پای ، یو آس ، یوه د غاړې دهکدهکی
ورکړ نور یې رخصت کړ ، ورته یې اشارت وکړ چې یهٔ
پېښاور مهٔ ځه بېرون درومه ! آخر دی از راه دولت
خواهي ورغی د سېد پهولا کره په خپله ورغی چې اشنا دې
دی وګورم نور به درومم . هغهٔ لهٔ خدای تعالیٰ همدا
غوښتل ورته یې وویل چې ته کښېنه زهٔ کور ته لاړشم
چې څهٔ طعام راستوم طعام وخوره هاله درومه ـ دی یې
کښېناوهٔ نور یې خلق ترې چاپېر کړل ـ پروا نه یې دامیرخان
ور ښکاره کړه ، په قېد یې کړ ، الله داد خان خویشکي چې
په لنګرکوټ کښې وهٔ ، بهرام په غالی ډېر کښې وهٔ دواړه په
دا مصلحت شریک وو هغو ته یې وکښل چې داهسې کار ما
وکړ اوس معطل نهٔ اوبه تا سو سرای لرز وردو ومیٔ!...»

"..... خان علیین مکان هم پهٔ هغه آوان پیر شوی وهٔ (کادي با دي به ور ته ویل) چې بهرام پیا ز وهٔ اوس څخو پوخ شوی دی یعنی شیرین شهٔ، خان دې هم د بهرام پهٔ کار راغب شي. مؤلف دکتاب (افضل خان) پهٔ هغه آوان د شپاړسو او ولسو کالو وهٔ - پهٔ داسن و سال چې داسې هیڅ تجربه دکارونو تر سره نهٔ وه کړې - د غاړې شول، آخر هغه ورځ زهٔ لهٔ سرایه وبنکار ته وتلی وم ځکه د زلمیو دستور دی هواهوس به ې کاوهٔ لهٔ ورایه سوور ولید شهٔ - گومان وشهٔ چې څوک لهٔ رفقاؤ پسمانده راپسې راځي اما چې نیژدې راغی وپېژاند شهٔ چې هغه جلبدار دی چې لهٔ خانه سره پېښاور ته لاړ وهٔ معلوم شول چې څهٔ آسیب وخان ته ورسیږد، پهٔ مجرد دلیدو پوریه و سرای ته راغلم - پهٔ سرای با ندې غوغاوه - هرڅوک پهٔ خپل مال پهٔ خپل ځان گرفتار وو. ملاحظه د خلقو داوه چې اوس به فوځ رایشي چې راغلم یو ملا عثمان خدای تعالیٰ یې غریق د بحر رحمت کړه چې دی نمک حلال قدیمي د دواړو خانانو وهٔ ولاړ وهٔ خپل کور خپل مال یې هر څهٔ تر شاوهٔ راغلی مسلح پهٔ دروازه کښې د محل ولاړ وهٔ چې زهٔ یې ولیدم را ته یې وویل چې زر ننوزه د محل عالم و باسه، د غرهٔ پهٔ لوري یې روان کړه - زهٔ ننوتم

دلاسه مې د محل د عالمو وکړه نور مې د محل عالم راروان کړ د غرهٔ پهٔ لور - چې غرهٔ ته مې عالم ورساوهٔ نور بیا رته راغلم - ملا عثمان پهٔ ځای ناست وهٔ - پس لهٔ هغه مې حال مال وغرهٔ ته کړ - نور زهٔ ورغلم خان علیین مکان ته - لوی خان پهٔ نظام پور وهٔ - عابد خان یې راسره کړ، د سرور مېلې ته راغلم - خان علیین مکان هم راپسې راغی جرګې معرکې کړې شوې - بهرام د شیخ جیو زیارت ته راغی - راوې باله، خان علیین مکان د تمامې قبیلې او د اولس سره ورغی - زهٔ یکتنها پهٔ سرور مېله پاتو شوم معرکه یې وکړه - بهرام مزدوه هومره تزویر وکړ چې خان یې فریفته کړ، پهٔ جرګه دا مقرر شول چې خان جنت مکان چې قید دی مغل دې یې خلاص کا - د بادشاه پهٔ حضور دې اوسي منصب دې ورکا - دا زمان بهرام لکه ... د وړاندې کړی دی هم دی دې اوسي - خاني یې پهٔ نامه د بهرام کړه - پس لهٔ هغه لوی خان بیا د سرور مېلې ته راغی. زهٔ چې پهٔ دا حال خبر شوم کوه مې پهٔ نظام پور وه روان شوم - خان علیین مکان هم راپسې راغی، محال تړې بولاق یې هم پهٔ بهرام وسپارل - د بهرام زوی یې ولاچه ته واستوهٔ - څو مدت مې خان څخه پهٔ نظام پور کښې تېر کړ - پهٔ امید د ملکګیرۍ چې راسره به مل شي - خپل

انتقام به واخلم - دا قصیده لوی خان بهرام ته پهٔ طریق
د وصیت کښلې وه، دی پرې غافل شه :

د مازیګهٔ لهٔ چانه روغ نهٔ دی بهرامه
لهٔ هرچا سره چې زیست دی لهٔ ناکامه

نوکري، ځواني دا دواړه لکه بام دي
پهٔ پیری کښې لهٔ ما ولاړل دواړه بامه

اوس دا دواړه بامه ستادي ننداره کړه
غافل مهٔ شه یو زمان تر صبح و شامه

پهٔ دا اوښ باندې چې ستا کجاوه ایښې
رسوه یې چې پرې نهٔ وزې تر مقامه

- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -

هرګاه نا امید شوم خبر راغی چې خان جنت مکان بادشاه
پهٔ قلعه د ګوالیر محبوس کړ - نور سل کښه کم و بیش چې لهٔ
قبیلو سره راسره وو پهٔ تاریخ دوولسم د سن مذکور
(۱۰۹۲) پهٔ سلخ د رمضان پهٔ لشوړه مې واړول چې مابین
حد د مونږ او د افریدیو دی .... (بیا لهٔ بهرام سره جنګونه
کوي او پهٔ نتیجه کښې جرګه راځي) ..... تمامې جرګې خان
ته وویل چې هغه د تا زوی دادې نسی اختیار د تا کهٔ سرداري
دهٔ ته ورکوې کهٔ هغهٔ ته - خان علیین مکان ورته پهٔ ځواب
وویل چې د ما آزردګي دا ساعت د دواړو پهٔ سرداری

نهٔ ده پهٔ هغه جرګه کې څهٔ مقرر شوی وو د بهرام سره چې خان جنت نښان چې پهٔ قید دی خلاص دې شی دا پهٔ کوم سبب پهٔ ګوالیار کښې محبوس شهٔ؟ بویه لکه چې - قرار داد شوی دی د ګوالیاره دې کوز شي پهٔ منصب دې سرفراز شي - دویم داچې محال ترې بولاق دې و ما ته راکړل شي او شل زره روپۍ مدد خرڅ - معرکه پهٔ داتمامه شوه - چې لا شوې لره راغلو ما خان ته عرض وکړ چې دا ساعت د ما فکر او سن و سال تقاضا د سرداری نهٔ کا - داهومره تالاش مې هم محض د پلار د خلاصي دی ، ګنې د بهرام نه سرداري اخیستل دخدای تعالیٰ پهٔ کرم و ما ته اسان دي - هرچې تا دا معرکه وکړه ډېر دې ښهٔ وکړهٔ زهٔ هم پرې راضي شوم اوس د ما دوخت تقاضا داده چې د تا پهٔ خدمت دې کفش برداري، کوزه برداري کوم چې تربیت کېږم - اما یو شرط کړم تر هغه وخته پورې چې څو خان د ما او د بهرام پهٔ ناستې راضي شوی نهٔ دی ..... (تر یو شمېر پښتو او سردارانه جنګونو کولو وروسته لیکي) ..... خان علیین مکان لهٔ هغې جرګې بیا راغی نظام پور ته - ما ته یې و فرمایل چې څو نصو روپۍ درې ماهه مونږ د تا د خرڅ د پاره د بهرام سره مقررې کړې - تهٔ خپل سړي ور ستوه خیرآباد ته چې اخلي یې .

ماور ته ووې چې د ما د تا قرار داد سره هممره وهٔ
چې څو تهٔ د ما او بهرام سره پهٔ اتفاق راضي شوې نهٔ
يې ، اوس چې تا او دهٔ سره اتفاق وکړ د ما پهٔ اتفاق هم د
بهرام سره راضي شوې اوس د ما د تا سره جدائي ده :

هٰذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ

نور مي اميرخان ته وکښل ، اميرخان ډېره ارزو زما
د بللو کوله امازهٔ ورنهٔ رغلم ، چې د ما خط ورغی پهٔ هغه
زمان يې پروانه او پنځه وکښه - د ظفرخان نيايه پهٔ لاس
پهٔ معرفت د ملک محمد ارباب و رائے مان سنګه ديوان راستوله
نهٔ هم ور روان شوم چې پهٔ ځلوزيو ورغلم ازادخان نيوی،
ملک محمد ارباب او غېره کتخدايان پهٔ موجب د اميرخان واستقبال
ته راغلل پېښور لره ورغلم رائے مان سنګه ديوان مي د اميرخان
وليد - آس او سروپای يې د اميرخان لهٔ لوريه راکړ - ممرين
خان جماعه دارېي د اميرخان راسره کړ - دکړو پهٔ لاري کابل
لره ورغلم - د اميرخان دکوچ وخت وهٔ جلال آباد ته - يوه شپه
مي پهٔ کابل وشوه - اميرخان ځواب راستوهٔ چې سبا به
د ما ډېره پهٔ نکرامي وي - ساعت د تا د ملازمت هم سبا
دی ور سره راووتم - پهٔ نکرامی دی ډېره شهٔ لا پهٔ ولاړه
مي ملازمت وکړ - چې نهٔ يې ولېلم راته يې وويل چې پهٔ
ځان د بهرام بلا راځی - نو ور سره تر جلال آباده راغلم،

ډېره مهربانګي يې کوله ، د ما له خدمته هم رضا مند شهٔ ، دوه صدو پنځاهي منصب يې د ما تجويز کړ او هغه برادرۍ چې د ما سره وه د بهرام نه يې عليحده کړه نورې سروپای او کمرخنجر راکړه زهٔ يې پېښاور ته رخصت کړم ..... هغه وخت چې زهٔ د خان عليين مکانه خاطرآزرده مغل له راغلم متعلقات پهٔ نظام پوره وو - خان عليين مکان ازراه اعتراض رادوان کړه جيناکړ ته راغلل ...... (تر دې وروسته لهٔ بهرام نه د خلکو خوابدګي او ددهٔ ظلمونه ښيي او بيا د ځان پهٔ باب د خلکو پرېکړه بيانوي) ..... اما اولس پهٔ جمع (لهٔ بهرام) ځني راوجاړووت - معرکه يې وکړه چې زموږ سردار مؤلف د کتاب (افضل خان) دی ، بهرام چا سردار کړی دی - زهٔ پهٔ پېښاور کښې وم چې سرې د اولس راغلهٔ چې رادرومه څهٔ لره د مغل محتاجي کړې ..... نور زهٔ لهٔ پېښاوره جيناکړ ته راغلم - د اولس کدخدايان واړه رالره راغلل چې موږ د بهرام سره اوس پهٔ بدی برمنډ شو و روزګار مو سره غلط شهٔ پاخه راځه - پهٔ بهرام هم اور ولګيد ، زمکه پرې تو ده شوه.؛ (لهٔ ۴۹۲ څخه تر ۵۰۰ مخ پورې لنډيز) .

کيسه اوږده ده خو نتيجه يې داده چې د ۱۰۹۲- ۱۰۹۳ کلو پهٔ پېوستون کښې د اشرف خان تربند وروسته افضل خان رسماً سرداري پهٔ لاس کښې ونيوه او لهٔ هم دې وخت نه ددهٔ

د سردارۍ دوزه حسابله کېږي .

۳- په تاريخ مرصع کښې دافضل خان دکورمواوزامنو ياد :

« نقل دی له نېک بخت چې خانه زاد قديم الخدمت وه او نهايت سخي او په طاعت په عبادت به دالله تعالی شب وروز مشغوله وه ، په هر ملک په هر بلاد چې څوک ملا درويش وه همه د دې وظيفه خوار وو . ډېره فقير دوسته وه ، زه يې يوه ورځ فقير جميل بېګ لره ورستولم چې د مؤلف د فرزند د پاره دعا وکا ، زه ور غلم په ډېر الحاح مې ځنې دعا وغوښته سرې يې زمان په مراقبه کړه . راته يې وويل چې نېک بخته ته يو فرزند غواړې مافي الحال دوه وليدل نور به هم پسې وشي ، په لږ مدت کښې له بي بي آيسې چې کور د مؤلف دی دوه فرزندان محمد علي او محمد حسن ځنې پيدا شول او اميد د نورو شته . او د بل کور د پاره يې مکرر په ډېر الحاح ورستولم چې هغه د بې بي ورېره وه اما هېڅ ځواب يې رانه کړ د هغې هېڅ و نه شول . » (۶۰۳ مخ)

د ۱۱۱۷ هـ ق کال په پېښو کښې ليکي :

- « يوسرو پای يې محمد سعيد د ما فرزند ته ورکړ » (۳۸۱ مخ) .

د ۱۱۱۹ هـ ق کال په پېښو کښې ليکي :

- « فرزندی سيف الله خان مې دلاچې فوجدار کړه » (۳۸۵ مخ)

- « هرکاه چې فرزندي سيف الله خان خبر شه له لاچې پسې راغی » (۳۸۵ مخ)

د ۱۱۲۵ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

ـ « د محبت لوړې محمد علي خان ته غوښتې وه » (۴۰۸ مخ).

د ۱۱۲۶ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

ـ « ما د خپلو وابسته ؤ سره مستحکمه قلعه په نظام پور سازه کړه فرزندي سیف خان مې جانشین کړ » (۴۱۱ مخ).

د ۱۱۲۷ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

ـ « ما فرزندي محمد علي خان د بازونو سره په استقبال حسن ابدال ته ور ستولی ؤ » (۴۱۳ مخ).

ـ « په وخت د رخصت یې خلعت فرزندي محمد علي خان ته ورکړه » (۴۱۳ مخ).

د ۱۱۲۹ هـ ق کال پېښې :

ـ « فرزندي سعید خان فوځدار د لاچي وه » (۴۱۳ مخ).

ـ « په کار د خېر د محمد علي خان چې نسبت یې د محبت د شهباز خان د زوی کړه وه ـ سرای ته د قبایلو سره راغلی وم ، چې داخبر راورسېده ؤ زر مې کار خېر پیوند کړ .... سبا مې محمد علي خان د فوځ سره روان کړ » (۴۱۴ مخ).

د ۱۱۳۰ هـ ق کال په پېښو کښې لیکي :

ـ « محمد علي خان په سن د پانزده سالگی ، محمد حسن د چارده سالگی ، اسدالله خان د یازده سالگي ، محمد اشرف د نه سالگي په رکاب کښې راسره حاضر وو .» (۴۱۷ مخ).

د ۱۱۳۰ کال د ذی الحجې اتم:

ـ «په وخت دیوړش والده د محمدعلي خان په حال د نزع وه، حفر دګور جنازې ته یې معطل نه شوم» (۴۱۶ مخ).

د ۱۱۳۰ هـ ق کال د لوی اختر ورځ:

ـ «صد رحمت په محمد علي خان شه، بنه تردد بهادري یې وکړه، تر واړو سورو په سرهمرکاب همعنان تر شیدو پوړې په نامدار پسې تهٔ، سواره یې پریستل په داسن د محمد علي خان چې د پنځلسو کالو پوره شوی وهٔ او هم والده یې په د‛ کال هغه شپه چې مالهٔ جینا کوړه کوچ وکړ وفات شوه.» (۴۱۸ مخ).

ـ «په سبا فرزندي سعید خان چې فوځدار دلاچې وهٔ ،دتریـ :ـق سوارهٔ پیاده ورسره سرای ته راغی.» (۴۱۸ مخ).

د ۱۱۳۵ هـ ق کال د رجب ۱۷ نېټه:

ـ «.... او د برخوردار محمد اشرف د بنا دې کار هم درپیش وُ.» (۴۴۱ مخ).

ـ «په تاریخ د دوولسم د رجب سنه زرسل پنځه دېرش کار د برخودار د بنادې په اتمام ورسېد» (۴۴۲ مخ).

ـ «برخوردار محمدحسن خان چې د خیرآباد فوځدار وه .....» (۴۴۴ مخ).

ـ «ماهم په حسب قرار داد برخوردار اسدالله خان په فوځدارۍ دلاچې مقرر کړ.» (۴۴۴ مخ). (۲)

دریم: د سکندر خان ختک دوه ښاغوسندونه:

۱ـ سکندر خان ختک دافضل آباد د باغ پهٔ ستاینه کښې یوه ۸۴ بیتیزه قصیده لري چې ددې باغ هراړخیزه معرفي یې پکښې کړې او ددې باغ پهٔ وسعت او فسحت غږېدلی دی، موږ یې دلته ددې باغ د پېژندنې لهٔ پاره څو بیتونه راخلو:

[۱] کهٔ رضوان یې لهٔ نظاره خبردار کا
دا مکان به د بهښت سره شمار کا

[۷] ننه، پاس لکه ښیښه هسې صفا دی
د ذرهٔ حال وهر سړي وته آشکار کا

[۸] تهٔ به وایې د بهار تنا غورا شوه
اوارونه چې پهٔ هر لوري آبشار کا

[۹] تحفه نهرې پهٔ منځ کښې دی راغلی
چنار، سروه هم عجب پرې نمودار کا

[۱۱] بې حسابه فوارې پکښې ولاړې
پهٔ یوځل د پشه کال غوندې امطار کا

[۱۷] پهٔ محل کښې د تصویر گلونه واړه
پهٔ سړي باندې اهار لکه بهار کا

[۲۳] کهٔ گلاب دی، کهٔ چنبه، کهٔ نور گلونه
پهٔ خپل قدر معطر کوڅه دیار کا

[۲۸] د هر لور جونه زلمي راځي په سیل
خپاې - خپلې مېوې واړه وار په وار کا

[۳۱] د حاسد په خوله دې خاورې د حسد شي
که تر ده نه به تعریف د «شاله مار» کا

[۳۵] چې ناڅاهه په ګلونو کښې ښکاره شي
تورې سترګې د هوسه بلا ناتار کا

[۳۶] د کشمیر، د کابل کله دا صفت دی
چې ملوک پکښې هر لور د بازو ښکار کا

[۵۰] په بهارې په اطراف لس دوولس کروهه
په انواع - انواع ګلونه هلک ښکار کا

[۸۰] اشرف خان به په دا باغ په جهان یا دوي
سکندر هم کوندې شوک یاد په خپل اشعار کا

۲- کله چې اشرف خان په زندان کښې لوېږي ده ورور سکندر خان خټک یو منظوم لیک ورا ستوي او د کور کورنۍ او خپلوانو حالات ورته لیکي ، په همدې لیک کښې د افضل خان کم سني او په عین حال کښې تدبیر هم ورته ستايي، دا لیک د ۱۰۹۳ هق کال د محرم په څلورمه نېټه کښل شوی او دا وخت د ده د سرداری او مشری تصدیق کوی چې دلته یې له موضوع سره مربوط بیتونه رااخلو :

همنشین دې همګې حرامخوارهٔ وو
افضل خان نهٔ وُ خبر پهٔ عمر کم وُ

پهٔ جفا واړه ودهٔ ده ته قفا کړه
پهٔ تنها صورت د خدای باندې کرم وُ

هیڅ کښې یې دانصاف مصاف ونهٔ کړ
مدعي یې وُ پهٔ غم دوستې یې غم وُ

آفرین باندې مغل پښتانهٔ وائي
منتشر یې نوم د توره یې پهٔ عالم وُ

+ + +

افضل خان د شلوکم زیات کهٔ (پهٔ) سن دی
پهٔ حکمت پهٔ مصلحت لکه کهن دی

زور قوت یې دلښکر واړه لیدهٔ شي
د خورشید غوندې یو اَس یو یې جوشن دی

پهٔ اعدا یې هره ورځ ناره د جنګ وي
لهٔ هراسه یې آرام نهٔ شي غمجن دی

پهٔ غلیم بهارستان دهٔ خارستان کړ
پهٔ معنیٰ موږ ته توتکی لکه ګلشن دی

عندلیب غوندې خبر د هر ګل اخلي
دلاسا دلوی هلک کا پرې مئین دی

شفقت، احسان، حیا لري بې حده

د مړدې شهرت یې هم په مرد وزن دی
د فلک دشوارې وارې ورې آسانې

یا تورغر دی په همت کښې یا آهن دی
ښکار د غشي ، د توپک ، د باز ، شاهین کا

استاد شوی د هر علم ، د هر فن دی
ښه سوار دلري ، ښه خط ، ښه یې انشاء ده

الغرض چې په هر فن کښې مبرهن دی
که تر تا رسېدی نه شي کیله مه کړه

چې یاد شوی په هغه جهان دکن دی

+ + +

«گوهر» در دی د اخلاص په ښه صدف کښې
هره چار د افضل خان په حکم وکا

په تحقیق لروبر نه کا څوک غاړه
«افضلخان» یې په مرې که کز لکا

«بهادرخان»، «صیف خان» لمسي دي کله گل دي
خدای دې دواړه خانصاحب ته مبارک کا

+ + +

«خالد خان» د افضل خان جای نشین ؤ
د ېر احسان ورسره شوی ؤ خو بیا لاړ (۳)

+ + +

څلورم: د "تذکرهٔ انتخاب یادګار" سندونه:

دا اردو نامتو لیکوال او شاعر میر مینایي د کاظم خان شیدا په باب لیکي:

"شیدا کاظم خان، خانزاده قوم خټک، د پښتونخوا سړی، په پرهیزګارۍ او خدای ترسۍ کښې بې مثاله و، پرښته خویه بنیادم و. اورېدل شوي دي چې دوی یوه جینۍ روزلې وه چې هغه هوښیاره او لویه شوه نو خلقو وغوښتل چې دوي یې په نکاح کړي، دوي قبوله نه کړه، د هغې جینۍ هم د دوی د شتمنیا د نظر د وړاندې داخوښه وه، یوه ورځ یې ځان جوړ کړ او د دوی د خلوت ځای ته ورله ورغله، دوی یې په غرض پوه شول او خپله کوته یې د شمعې په لمبه کښېښوده چې په سوځېدلو شوه نو لاس یې راکښلو - هغې وپوښتل چې دا څه خبره ده؟ دوی ورته وفرمایل چې دي از ما یبست له مې په شمعې لاس ایښی وه چې کورم چې له ما د دغه اور زغم دلی شي که نه؟ نو په هیڅ طور زغم ونه شو او هر کله چې د دغه اور د تاو زغم ونه شو نو د دوږخ د اور چې څو چنده له دغه اوره زیات دی به څرنګ زغمونکی شم - هم هغه ورځ یې یوه نېک سړي ته نکاح کړه - پاکي ده الله لره داسې سپېڅلي سړي وي."

"د جناب مستطاب نواب محمد فیض‌الله خان بهادر عرش منزل په عهد کښې یې دلته په ډېر شان شوکت د میاشتې په زر روپو نوکري کوله، په ورکړه بخښنه کښې تر لرې لرې مشهور وُ، د دوی مشران هم د شوکت او دولت او نغارې څښتنان وو."

"شعر به یې اکثر په پښتو ژبه کښې فرمایلو کله کله به یې په فارسي کښې هم طبیعت وآزمویلو "هی هی افغان" د حضرت مؤید من‌الله جناب علي محمد خان د مړینې تاریخ هم د دوی د اوچت فکر نتیجه ده. او نادرشاه چې هندوستان په زور زیاتي ونیولو "غم عام" یې د دغه نیولو تاریخ وویلو..."(۴)

پنځم: د "تذکرهٔ کاملان رامپور" سندونه:

حافظ احمد علي شوق رامپوري په تذکرهٔ کاملان رامپور کښې د زړو او باوري سندونو په بنا د کاظم خان شیدا په باب په زړه پورې معلومات لري چې دلته یې مربوط مطالب چې لومړی لاس موادیې بللای شو، را اخلو:

د تذکرهٔ تکملة‌الشعراء څښتن لیکي: خان عالیشان چې د پښتون خټک قام رئیس دی، د فرشتې په څېر بنیادم دی، زاهد، پرهېزګار، متشرع، ډېره او چته حوصله لرونکی، نازک د ماغه او د دُر ناوبت څښتن دی، ډېر زغموال کوونکی

د زغم او در ناوي غر دی ، په انساني صفتونو پسوللی ، دهنر او قابلیت او د سخندانۍ تولنه او د فضل او کمال ښښتن ، خوش مقاله ، نازک خیاله او زړه ته ورپورې د تازه معنو مضمونو او په نزاکت پورو ، زړه ته ورپورې او د هسکو مضمونو لټوونکی دی - تر دغه وخته د پښتونخوا په پښتنو کښې داسې خوږه وینا کوونکی سړی نه پیدا شوی دی او نه به پیدا شي ، لا د ایران په باب هم بحث کیدای شي ، په نازکخیالۍ او ادا بندۍ کښې د سلیم ، شوکت بخارايي ، صائب تبریزي ، ناصر سرهندي او غني کشمیري په شان یکتا دی . په پښتو ژبه کښې د دوی دیوان دخوش خیالۍ او سخندانۍ له رویه مشهور دی ، کله کله به يې په فارسۍ کښې هم غزل ویلو د مړینې يې یو څو کالونه کیږي . د راجه نول رای ناظم اوده د قتل تاریخ يې داسې نظم کړی دی ...... د نواب سید علي محمد خان صاحب تاریخ يې هی هی افغان (۱۱۵۷ هق) ویلی دی ، په هندوستان يې د نادر شاه د حملې تاریخ دغم عام (۱۱۵۱ هق) نه راایستلی دی ، د کمایون د غرهٔ په لمنه کښې د چلیکا په ځنګل کښې د محصور پدلو تاریخ يې د فساد عظیم (۱۱۶۵ هق) د توریو نه راایستلی دی . د شیدا د دیوان دوه نسخې د زیاست سوات په کتبخانه کښې شته دي .

یوه نسخه په غټ قلم لیکلې شوې ، څلور سوه شپا ړس

محونه لري ، په پای کښې یې دا عبارت دی . " تمام شد
دیوان شیدا تصنیف خان عالیشان مظهر لطف والاحسان
حاتم زمان خانزاده کاظم خان سلمه الرحمٰن بتاریخ
بیست و دویم شهر جمادی الثاني ۱۱۹۰ـه بخط بنده احقر العباد
فیض علي ولد قاسم بېک بپاس خاطر اخون زاده میان غلام
حیدر سلمه الله تحریر یافت ."

مؤلف د دهٔ دیوان را پېژني او بیا د وفات قطعې تر یې
را اخلي چې د یوې عنوان دی :

تاریخ دوفات د دریو دوستانو او دیو زوی :

آه بدو ماه سه مشفق مرا
چارمیش قرهٔ عینم بدان
زان دو شهید و دو سعید ازل
طبل رحیلی زده سوی جنان
سال وصال همه گردد جلی
بود غم یې هم آه - خوان هم
(۱۱۶۱هـ ق)

...... د دې دیوان په سر پاڼې چا کابلي د شیدا
خان د وفات دا تاریخ لیکلی دی :

د شیدا په آشیان جهان تریخ شه
د کباب غوندې یې کون و مکان سیخ شه

درست بدن یې کویا زړۀ وُ پۀ سینې کښې
دل نظیر د کاظم خان د مرګ تاریخ شه

لۀ " دل نظیر" نه (۱۱۹۴ هـ ق) جوړېږي . غالباً همدا یې تاریخ وفات دی ، د دوی پۀ باره کښې لۀ کومه کتابه یا زباني روایته نور حال معلوم نۀ شه ". (۵)

شپږم : د خانزاده شېرعلیخان مجمع الانساب :

د کاظم خان د کورنۍ د غوټې پرانستلو پۀ برخه کښې چې کوم سند تر لاسه شوی هغه د خانزاده شېر علیخان " مجمع الانساب " دی . شېرعلیخان د خوشال خان خټک د خانۍ د کورنۍ یو فاضل شاعر او لیکوال غړی دی چې د ۱۲۵۸ هـ ق کال د ذی الحجې پۀ ۲۰ نېټه زېږېدلی او پۀ ۱۳۲۳ هـ ق کال د ٦۴ کلنۍ پۀ عمر وفات شوی دی ، د شاهداد خان ، هغه د سرور خان ، هغه د سردار خان ، هغه د شهباز خان ، هغه د سعادت خان ، هغه د افضل خان ، هغه د اشرف خان او هغه د خوشال خان خټک زوی وُ .

شېرعلیخان د خپل ستر نیکۀ افضل خان پۀ پېروي پۀ پښتو ، فارسي او اردو ژبو د مجمع الانساب پۀ نامه یو کتاب کښلی او د خټکو د خانۍ د کورنۍ شجرې او حالات یې پکښې راوړي ، دی د خپل کتاب پۀ سریزه کښې لیکي :

«واٸي دا بندهٔ نادان مملو پهٔ عصیان یعني خانزاده شېرعلیخان پهٔ خدمت د هوښیارانو روښن دلانو کښې پهٔ ډېر تواضع او نیاز سره عرض د عاجزۍ پهٔ دا مضمون لري چې هر ګاه پهٔ مطالعه دکتاب د تواریخ مرصع پهٔ زیور د معنیٰ آراسته او بناښسته دی او پهٔ مجلس د تاریخ دانو خلقو کښې دګلو دسته دی. دی پهٔ معنیٰ کښې د دروکان دی او مصنف دده٘ زموږ نیکه محمد افضل خان دی چې دهٔ خپل انساب یعنی واړه نسب نامه پهٔ ښه تفصیل سره لهٔ ابتدا د ملک اکوړ خان نه چې سرخېل زموږ د خاندان دی تر خپلو فرزندانو پورې بیان کړې ده پهٔ هسې عنوان سره چې بیا ورته حاجت د تقریر او تحریر نشته، لهٔ هغه مدت نه او س زموږ تر وخته پورې ډېره زمانه تېره شوې ده او پهٔ دا منځ کښې زموږ پهٔ خاندان کښې ډېر ښه علم دان او قابل ـ قابل کسان پهٔ خپل ـ خپل وار سره هغه جهان ته لاړ شوي دي لیکن چا دهغو نه پهٔ جمع کولو ددې تقریر او پهٔ کښلو ددې تحریر سعی کوښښ نهٔ دی کړی یعنی دانسب نامه چې او س کښې نتې هیچا کښلې نهٔ ده دا خو یو دا سبب معلومېږي چې پهٔ هغه وخت کښې قسم قسم حادثات او دننګا رنګ تکلیفات پهٔ منځ د دوی کښې راغلي وو. پهٔ سبب د هغو یوه کم فرصتي شوه، بله سراسر بې رغبتي شوه،

اوس چې فضل د پاک سبحان دی او بیا کرم د نبي آخر زمان دی . نور ځکه زمونږ حاکم جناب نواب صاحب بهادر خواجه محمد خان دی چې په واسطه ددوی سره زمونږ خاندان واړه برقرار دی ، چنانچه هریو کس له مونږ په خواهش دخپل روزگار دی . هرگاه چې رغبت د بنده په لوستلو د کتابونو او په لیدلو د تاریخونو او په جمع کولو د دا رنګ حالونو له هرڅهٔ زیات وه . پس له دا سبب په ډیر کوښښ او محنت سره دا نسب نامه جمع کړی شوه په هسې مضمون سره چې انشاءالله له ابتداء د خان مرحوم چې مصنف د کتاب دی تر مونږ پورې چې اووهٔ اتهٔ پېړۍ تېرې دي هېڅ قدر به پکښې تغیر او نقصان راغلی نهٔ وي او که وي هم شاید ، ځکه چې بنده مرکب له سهوې او نسیان دی . اوس زمونږ نوبت په سر راغلی دی که مونږ نهٔ وو یقین دی چې پس له مونږه به دا کښل په طور د یاد داشت باقي پاتې نشي ....(د مجمع الانساب دیباچه) .

خانزاده شیرعلیخان پر نسب نامه سربېره نور ډېر تصنیفونه هم درلودل او په نظم او نثر دواړو یې کښل کول .

د شیرعلیخان په نسب نامه کښې زمونږ له موضوع سره مربوط دا لاندې مطالب تر لاسه کېږي :

۱ - په هغه جدول کښې چې دختکو د رئیسانو فهرست

لهٔ ملک آکور خان ته بیا ترخپله وخته لیکي د محمد افضل خان په برخه کښې وایي:

« د حکومت د پیل کال ۱۰۹۳ - د حکومت پای ۱۱۵۴ هق . د حکومت دوره ٦١ کاله ، د اورنګ زیب او بهادر شاه زمانه»

۲- د افضل خان خټک د زامنو په باب لیکي:

« محمد افضل خان چې زموږ په خاندان کښې په خان مرحوم سره مشهور معلوم دی و دوی ته خداوند تعالی اتهٔ فرزندان عنایت کړي وو چنانچه سعدالله خان ، کاظم خان لهٔ یوې مور د ، محمد علیخان ، حسن علیخان لهٔ بلې موره ، عبید خان ، محمد عماد خان لهٔ بلې مور . محمد اشرف خان لهٔ بیلې موره . محمد سعید خان لهٔ بیلې موره . په دوی کښې سعدالله خان مشر وهٔ او س په شهید خان سره مشهور دی څکه چې د لښکرخان د لاسه چې زوی د محمد علیخان وهٔ او ددهٔ و یاره وهٔ ، په سرای کښې شهید شوی دی »

۳- د کتاب په اردو برخه کښې د افضل خان د ریاست او سرداری په باب لیکي:

« کله چې اشرف خان بندي شو (ددهٔ ورور بهرام د پلرنی ریاست دعوی وکړه) خو خوشحال خان د مشری پګړی خپل نمسي افضل خان ته ور په سر کړه .... محمد افضل خان یو پوې سړی وُ ، ډېر کتابونه یې لیکلي وو - ددهٔ ٦١ کاله مستقل

حکومت و چلاوهٔ ، اتهٔ زامن یې درلودل چې دا دوه یې د یادولو وړ دي سعدالله خان او محمد علیخان ، سعدالله خان (اسدالله خان) لهٔ خپل پلار نه خپه شو . د څو ملا زمانو سره تیرې ته ولاړ هلته یې د تیرې ریاست جوړکړ . د محمدافضل خان د وفات پوخ تاریخ څرګند نهٔ دی .»

۴ ـ نسب نامه د اسدالله خان د حکومت دوره لهٔ ۱۱۵۴ تر ۱۱۸۰ هـ ق پورې ۲۷ کاله شمیري چې د نادرشاه او احمدشاه دوره ده (۶).

پا یلیکونه:

(۱) پهٔ دې برخه کښې د کاظم خان شیدا دوبینا نمونې لهٔ کابل چاپ دیوان څخه چې پهٔ ۱۳۳۳ هـ ش کال پښتو ټولنې چاپ کړی ، رااخیستل شوې دي . د تاریخي مادو د تثبیت لهٔ پاره د اسلامیه کالج خطي نسخه لوستله شوې او د کاظم خان شیدا د دیوان د خطي نسخو پهٔ باب معلومات د مالهٔ « پښتو نسخې ـ د پښتو خوا او دنیا پهٔ کتابتونو کښې » قلمي اثر نه اخیستل شوي دي .

(۲) د تاریخ مرصع اقتباسونه د اروا ښاد استاد کامل مومند لهٔ چاپ متن څخه شوي دي .

(۳) د سکندر خان خټک د دې قصیدې او ترجیع بند بشپړ متنونه د دهٔ د دیوان پهٔ هغه قلمي نسخه کښې دی

چې د پښتو ټولنې خپرونو کې کتابتون کښې ساتله کېږي .
ما د دواړو بشپړ متنونه په دوهم ټوک ادبي ستوري
کښې راوړي دي ، د ۱۳۵۹ کال د کابل چاپ ۳۳۵-۳۶۲ مخونه.
(۴) د دې کتاب اقتباس د اروا ښاد استاد کامل مومند
لهٔ «۱۶۳۰» نومي کتاب نه شوی دی، ۲۰۶-۲۰۸ مخونه .
(۵) دا متن هم د اروا ښاد استاد کامل مومند له یاد
شوي کتاب نه اخیستل شوي ، ۲۰۹-۲۱۲ - ۲۱۵ - ۲۱۹ مخونه .
(۶) د دې نسب نامې د قلمي نسخې فوټو سټېټ محترم پردل
خان خټک راسپارلې وه چې قلباً مننه ترې کوم .

څلورم څپرکی

تر لاسه شوي نتيجه

د استفاق طمعه به څۀ کړې لۀ اخوانه
نتيجه يې ورکېدۀ دي لۀ کنعانه

د تېرو ښو اټکلونو او روايتونو، شکونو او ټکونو او ساوونو او لاسوندونو د څېړنې، تنقيد او جاج په نتيجه کښې د کاظم خان شيدا د ژوندانه په لنډ ډول داسې جوړولای او ترتيبولای شو:

د شيدا نوم «محمد کاظم» (۱) تخلص «شيدا» (۲) په قام «افغان خټک» (۳) د خان د «خاندان» (۴) خانزاده د خوشال خان خټک کړوسی، د اشرف خان هجري لمسی او د افضل خان خټک زوي ؤ (۶) په سرای او افضل آباد

کبنې يې استوګنه کړې وه (۷) دی په ځوانۍ کبنې له جېل نه تری
ښځه د هندوستان پر دېس شو او په دې توګه يې د سرداری
په سر پښتو شوو او يېښېدو نکو پښتو ته شا کړه (۸).

د ده پلار افضل خان خټک د ۱۰۷۴-۷۵ هـ ق کال شا او حو
زېږېدلی و (۹)، په ۱۰۹۳ هـ ق کال کبنې يې چې پلار اشرف خان
هجري د مغولو له خوا زنداني شو. خوشال خان خټک سردار ي
بهرام ته وسپارله خو افضل خان و نه منله او د بهرام تر
منافقت وروسته په ۱۰۹۳ هـ ق کال د خټکو سردار شو (۱۰) او د
۱۱۵۳ هـ ق کال پورې يې د اورنګ زېب او د هغه د اخلافو د
حکومت په دوره کبنې سرداری ۶۱ کاله دوام وکړ (۱۱) چې تر
سرداری وروسته يې د پاتې ژوند په باب معلومات نشته او
د مرګ نېټه يې نا معلومه ده (۱۲).

دا افضل خان خټک دو ده په باب د سکندر خان خټک له
دې زېږي ښځه چې په اشرف خان يې کوي:

«بهادر خان» «صيف خان» لمسي دې تکه ګل دي
خدای دې دواړه خان صاحب ته مبارک کا (۱۳)

څرګندېږي چې افضل خان تر ۱۰۹۴ کال وړاندې يعنې د خان
او سرداری تر پیلېدو مخکښې واده کړی و او داوخت د
دوو ماشومانو پلار و.

ښکاري افضل خان خټک د ۶ کلنۍ ۱۷ کلنۍ په سر

وادۀ کړی وي او دا یوه عادي خبره ده ځکه هغه وخت د خانانو او شتمنو په کور نیو کښې اولادونو ته لۀ ځوانیه ویسرسم ودونه غوښتل کېدل ، لکه افضل خان چي په خپله هم خپل زوی محمد علیخان ته تر پنځلس کلنۍ وړاندي د محبت لور غوښتې وه (۱۴) اوتر ۱۱۳۵ هق کال وړاندي یي محمد اشرف خان ته هم د ۱۴ کلنۍ شااو خوا وادۀ کړی وُ (۱۵). دۀ په ۱۰۹۴ کښې دوه زامن د"بهادرخان" او "صیف خان" په نومونو درلودل (۱٦) چي بهادر خان په تاریخ مرصع او مجمع الانساب کښې نۀ دی یاد شوی بنایي په ماشومتوب کښې مړ شوی وي حو "صیف خان" د "سیف الله خان" او "سیف خان" په نامه شته چي په ۱۱۱۹ هق کال یي دلاچې یوځدار ټاکلی دی (۱۷) او هم یي بل زوی د محمد سعید خان په نامه دی چي دې یي هم په ۱۱۲۹ هق کال دلاچې یوځدار ټاکلی دی (۱۸) کېدای شي دا دواړه دیوې مور زامن وي.

د ۱۱۱۴ هق کال شا او خوا افضل خان خټک دوې لاولده بیبیانې درلودې چي یوه یي آیسه نومېده او بله د یي ـــ نېکبختي ورېره وه. بنایي داوخت یي لومړۍ مېرمن مړه شوې وي ، دی د یي نېکبختي په ټینګار او ملتیا فقیر جمیل بېګ ته د زوی د غوښتلو لۀ پاره دعاته ورغی ،هغه زېری ورکوي چي : نېکبختة ته به یو زوی غواړې ما فی الحال

دوه ولیدل نور به هم پسې وشي او همداوه چې محمد
علي او محمد حسن د بي بي آیسې لهٔ نسه پهٔ ۱۱۱۵ـ او ـ ۱۱۱۶
هـ ق کلونو کښې یو پهٔ بل پسې پیدا شول خو د دوهې بي بي
يې څهٔ ورته ونهٔ وې ، هغه لا ولده پاتې شوه (۱۹) تردې
کال (۱۱۱۶) پورې فقیرجمیل بېګ ژوندی ؤ او پهٔ همدې
کال ومړ :

چون رفت از جهان این کرامت خدیو
بجز "ق" آمد ز عالم " غـــریـــو "
(۱۲۱۶ - ۱۰۰ = ۱۱۱۶ هـ ق) (۲۰)

لهٔ افضل خان خټک کره پهٔ ۱۱۱۹ هـ ق کال اسدالله او پهٔ
۱۱۲۱ هـ ق کال محمد اشرف خان پیدا شول (۲۱) د محمد علي خان
مور (بي بي آیسه) پهٔ ۱۱۳۰ هـ ق کال مړه شوه (۲۲)

تاریخ مرصع چې تر ۱۱۳۶ هـ ق کال پورې واقعات لیکښې
راغلي د افضل خان خټک د نورو زامنو او ماندینو ذکر نهٔ
لري او داهم د نورو پېښو پهٔ ترځ کېنې پهٔ ضمني ډول یاد
شوي دي .

مجمع الانساب چې د افضل خان خټک د سرداری تر پایه
(۱۱۵۳ هـ ق) پورې ددهٔ پهٔ باب غږ بږي لیکي چې ددهٔ لهٔ پنځو
ماندینو نه اتهٔ زامن درلودل : سعدالله خان او کاظم
خان لهٔ یوې موره ، محمد علي خان او حسن علي خان لهٔ بلې موره ،

عبید خان او محمد عماد خان لهٔ بلې مورې، محمد اشرف خان لهٔ بېلې مورې او محمد سعید خان لهٔ بلې مورې (۲۳).

د تاریخ مرصع او مجمع الانساب پهٔ پېښو کښې تناقض لرې دې، د تاریخ مرصع پهٔ قول پهٔ ۱۱۱۴ هق کال افضل خان دوه ماندینې درلودې چې لهٔ یوې نه محمد علي خان او محمد حسن خان وزیر پېدا شول او لهٔ بلې اولاد نهٔ ؤ. دهٔ دوه مشر زامن سیف الله خان او سعید خان هم درلودل چې یو یې پهٔ ۱۱۱۹ هق او بل پهٔ ۱۱۲۹ هق کال د لاسه ورکړی وو. سکندر خان پهٔ وینا سیف الله خان د اشرف خان تر بندي کېدو (۱۰۹۲ هق کال) وروسته او د ۱۰۹۳ هق کال د محرم تر ۴ وړاندې زېږېدلی نو یقیناً دا دوه زامن یې لهٔ بلې مېنې یا نورو مېنو څخه وو. همدا راز پهٔ تاریخ مرصع کښې د اسدالله خان او محمد اشرف خان د مینډو د یادولو ضرورت نهٔ دی پېښ شوی (۲۴) خو کوم تناقض چې را منځ ته شوی هغه دادی چې پهٔ تاریخ مرصع کښې د افضل خان د شپږو زامنو نومونه: سیف الله خان، محمد سعید خان، محمد علي خان، محمد حسن، اسدالله خان او محمد اشرف خان راغلي (۲۵) خو پهٔ مجمع الانساب کښې د سیف الله خان نوم نشته، محمد حسن د حسن علي پهٔ نوم راغلی، اسدالله خان د سعدالله خان پهٔ نوم راغلی خو پهٔ حاشیه کښې اسدالله هم ورسره شته (یعنې دی پهٔ دواړو نومونو یادېدهٔ)

کاظم خان ، عبید خان او محمد عمارخان نوي نوسونه دي چې تاریخ مرصع یې نه یادوي او هم سعدالله خان تر ټولو مشر ګڼل شوی چې دا سمه نه ده اماځرګنده چې سرداري ده ته ترلاسه کړې نوشیرعلیخان فکر کړی چې دی به تر ټولو مشر وي (۲۶) همدا راز عبید خان بنایي د همغه عابد خان بل نوم وي چې کاظم خان شیدا دخپل دیوان نسخه دده په لاس محمدي صاحبزاده ته لېږلې ده (۲۷).

ځرنګه چې تاریخ مرصع تر ۱۱۳۶ هق کال وروسته پېښې نه لري او مجمع الانساب تر ۱۱۵۳ هق کال پورې دافضل خان خټک ژوند یقیني کوي نوځکه په دې مودده کښې دده د زامنو پیدا کېدل یوه عادي او طبیعي خبره ده چې په دې توګه مجمع الانساب د تاریخ مرصع معلومات ماتوي نه بلکې بشپړوي یې.

په روایاتو کښې د کاظم خان شیدا زېږېدل د ۱۱۳۵-۱۱۴۰ هق کلونو تر منځ اټکل شوي ، په دې برخه کښې نه ماتوونکي او نه زیات رڼوبښونکی سند نه شته نوځکه همدا اټکل په دې برخه کښې تراوسه یوېنه اټکل پیلاری شو.

کومه مرثیه چې د کاظم خان شیدا په دیوان کښې د ده د والد په نوم چاپ شوې ، سمه نه ده ، دا او ورپسې

قطعه يې د «والدې» په مړينه دي چې دا خبره هم د خطي نسخو د دود او هم دده د بېتونو د جوړښت او بشپړتابه په اساس معقوله او د منلو وړ ده (۲۸) .

همدا راز د مجمع الانساب د ليکنې له مخې محمد کاظم د اسدالله خان سکنی ورور دی او اسدالله خان د ۱۱۱۹هـق کال شا او خوا زېږېدلی او هم څرګنده چې د ۱۱۱۴هـق کال شا او خوا دده د مور يا دو نه نشته نو دده له مور سره د افضل خان خټک د وادهٔ کولو وخت د ۱۱۱۵ـ۱۱۱۸هـق کلونو په موده کښې اټکلولای شو، که د اسدالله خان او محمد کاظم خان دوی مور د وادهٔ په وخت کښې د ۱۶ يا ۱۸ کلو وي نو د زېږېدو وخت يې د ۱۱۰۰هـق کال شا او خوا ټاکلای شو او که د افضل خان خټک دا بي بي د ۱۱۰۰هـق کال زېږېدلې وګڼو نو په ۱۱۸۹هـق کال چې وفات شوې او کاظم خان شيدا يې دوې مرثيې ويلې دا د ۸۹ کلونو عمر درلودونکې وه، چې دا عمر هم له طبيعي او هم له عقلي نظره نامناسب نهٔ دی نو د شيدا د ديوان ددې مرثيو نتيجه به دا وي چې دا دواړې قطعې دهٔ د خپلې مور په مړينه ويلې دي .

کهٔ څهٔ هم اسدالله خان د شيدا سکه ورور و (۲۹) خوله يې خوا د دهٔ له سرداری او جاګير سره مينه نهٔ وه

او لۀ بله پلوه د خانۍ او سرداری پۀ سر د دوی کورنۍ شخړې ناوړۀ حالت ته رسېدلې وې نو ځکه دۀ پۀ ځوانۍ وطن پرېښود او د هند مسافر شو ، دې پېښو ته دۀ پۀ دیوان کښې تلمیحي اشارې شوې دي (۳۰) او همدا ناوړه حالت ددې باعث شوې چې دۀ ورور اسدالله خان دۀ دورورۀ لښکر خان پۀ لاس ووژل شي (۳۱) او همدې پېښې کاظم خان هم دردولی او ځوړولی دی :

لۀ حب جاهه پۀ زړۀ کښې سوړیم
د ملنګۍ وکار ته جوړ یم
سرې خوږلی د شیرین ورور دی
لۀ زندګۍ تر حلقه موړ یم (۳۲)

شیدا حنفي مذهب ، د نقشبندیه طریقې صوفي (۳۳) ، دیندار او پرهېزګاره انسان ؤ (۳۴) ، وادۀ یې نۀ ؤ کړی او پۀ کومه قطعه کښې یې چې د « قرۀ عین » پۀ مړینه اوښکې تویې کړې او قرة العین د زوی استعاره ده خو دا دۀ زوی نه بلکې زوی خوانده یې ؤ چې د سرې (مصرع) د « بدان » کلمه صراحت پرې کوي . یعنې : زما د سترګو کسی یې وبوله !

د شیدا شعر او شاعري پۀ پښتو ادب کښې ځانګړی

د منفرد مقام لري او د تذکرۀ کاملان رامپور دا لیکنه یې نه ده سې څوک داغلی نهٔ به راشي حتیٰ پهٔ فارسي کښې هم د بحث وړ دی (۳۵) کهٔ کامل صاحب مبالغه او غلو هم کړې (۳۶) د دهٔ د انفرادیت پهٔ برخه کښې د هره سرغه نه ښکاري .

شیدا د نواب محمد فیض الله خان پهٔ عهد کښې د میاشتې د زرو روپو نوکري درلوده (۳۷) او تر پایه خپل یلرني ټاټوبي ته نه دی راستون شوی

د شیدا د مړینې تاریخي ماده "دل نظیر" (۱۱۹۴ هـ ق) پهٔ تورو کښې نغښتې ده چې یوه ناپېژندل شوي کابلي شاعر ویلې ده (۳۸) او دا خبره تر څو چې ماتوو نکې سند پیدا نهٔ شي او تردې کال وروسته د ده د ژوند نورې نخښې نښانې و نهٔ موندلې شي ، د منلو وړ ده

له پای کښې زهٔ د لوی عالم استاد کامل مومند روح ته دعاکوم څکه لهٔ دوی پهٔ دې موضوع کښې عالمانه ښکلونه او لیکونه نهٔ وای کړې زما به ددې لیکنې لور ته پام نهٔ و اوښتی او دا رساله به نهٔ وه کښل شوې .

پایلیکونه:

(۱) د دیوان سریزه، د دهٔ پهٔ خپل قلم.

(۲) همدا سریزه.

(۳) همدا سریزه.

(۴) دیوان، د پښتو د شعر حسب حال، ۱۴ مخ.

(۵) تذکرهٔ انتخاب یادګار، د اروا ښاد استاد کامل د ۱۶۳۰ کتاب پهٔ حواله، ۲۰۶ مخ.

(۶) مجمع الانساب د خانزاده شیرعلیخان، قلمي نسخه.

(۷) د کاظم خان شیدا د دیوان بېلا بېلې برخې.

(۸) د دیوان بېلا بېلې برخې.

(۹) دا اټکل د سکندر خان خټک له هغه منظوم لیک نه چې پهٔ ۱۰۹۳ هـ ق کال یې د اشرف خان پهٔ نوم لیکلی او هلته دی د شلو کلو کم و زیات کښې، کولای شو. د لیک قلمي متن د سکندر خان د دیوان پهٔ هغه نسخه کښې چې پهٔ پښتو اکیډمۍ کښې خوندي دی. را علی او د لیکوال د دوهم توک ادبي ستوري پهٔ ۳۴۴-۳۶۲ مخونو کښې خپور شوی دی، او هم افضل خان پهٔ تاریخ مرصع کښې د ۱۰۹۲ کال د پېښو پهٔ ترځ کښې خان د ۱۶-۱۷ کلو بښي.

(۱۰) دا موضوع په تاریخ مرصع کښې افضل خان خټک په تفصیل لیکلې، ۴۹۲ - ۵۰۰ مخونه.

(۱۱) مجمع الانساب، د خانزاده شېرعلیخان، قلمي نسخه.

(۱۲) همدا اثر.

(۱۳) د سکندر خان خټک لیک، ادبي ستوري ۲ / ۳۵۴ مخ.

(۱۴) تاریخ مرصع، ۴۰۸ مخ.

(۱۵) تاریخ مرصع، ۴۴۱ مخ.

(۱۶) د سکندر خان لیک.

(۱۷) تاریخ مرصع، ۳۸۵ مخ.

(۱۸) تاریخ مرصع، ۴۱۳ مخ.

(۱۹) تاریخ مرصع، ۶۰۳ مخ.

(۲۰) په تذکره کښې د فقیر جمیل بېګ د قبر ذکر دی.

(۲۱) تاریخ مرصع، ۴۱۷ مخ.

(۲۲) تاریخ مرصع، ۴۱۶، ۴۱۸ مخ.

(۲۳) مجمع الانساب، قلمي نسخه

(۲۴) مجمع الانساب دا ذکر کوي.

(۲۵) تاریخ مرصع، بېلا بېلې برخې.

(۲۶) مجمع الانساب

(۲۷) وګورئ د دیوان سریزه، د شیدا په خپل قلم.

(۲۸) وګورئ د دهٔ د دیوان خطي او چاپ نسخه

(۲۹) مجمع الانساب .

(۳۰) موږ له دیوان نه په .... خبر کې کښې کافي نموني ورکړي دي .

(۳۱) مجمع الانساب .

(۳۲) دیوان .

(۳۳) دیوان . د دهٔ د خپل قلم سریزه .

(۳۴) تذکرهٔ انتخاب یادګار او تذکرهٔ کاملان رامپور، داروابناد کامل، د ۱۶۳۰ کتاب په حواله ، ۲۰۷ مخ

(۳۵) تذکره کاملان رامپور ، دیاد شوي کتاب په حواله .

(۳۶) استاد کامل ، ۱۶۳۰ نوی کتاب ، ۲۰۹ مخ .

(۳۷) تذکرهٔ انتخاب یادګار ، داروابناد کامل دیاد شوي کتاب د ۲۰۷ مخ په حواله .

(۳۸) تذکرهٔ کاملان رامپور ، د استاد کامل په حواله .

نوملیک

د وګړيو، ځايونو، نسلونو، کتابونو او نورو نومونه

> په دې نوملیک کښې د ځايونو نومونو ته د ستوري (*) نخښه شوې، کتاب ته «ک»، نسلونو ته «ن»، علمي او نشراتي مرکزونو ته «م»، او نورو ته واضح توري کښل شوي دي.

آزاد خان : ٦١
آیسه، بي بي : ٦٣، ٨٢، ٨٣
احمد (پاک) : ٢٨
احمد شاه : ٧٨
ادارهٔ اشاعت سرحد : (م) ٦
د ادبیاتو پوهنځی : (م) ٢٣
ادبي ستوري (ک) : ٧٩، ٨٩، ٩٠
اردو (ژبه) : ٧٠، ٧٤، ٧٧
اسدالله خان : ٣، ٤، ٩، ١٠، ١٣، ١٤، ٢١، ٦٤، ٦٥، ٧٨، ٨٣، ٨٤، ٨٦، ٨٧،
اسلام خان (خانصاحب) : ٥١
اسلامیه کالج کتابتون (م) : ٥١، ٥٢، ٧٨، ٩٠
اشرف خان : ب، ١، ٣، ٩، ١١، ١٥، ١٦، ١٨، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٦٢، ٦٧، ٧٤، ٧٧، ٨٠، ٨١، ٨٤، ٨٩
افریدي (ن) ٥٩
* افضل آباد (باغ) : ١٤، ٢٩، ٥٣، ٦٠، ٦٦، ٨٠
افضل خان خټک : ب، ١، ٣، ٧ تر ٢٣، ٥٣، ٥٥ تر ٥٧، ٦٢، ٦٣، ٦٧ تر ٦٩، ٧٤، ٧٥، ٧٧، ٨٠، ٨٦ تر ٨٩، ٩٠
افغان (ن) : ٢٦، ٢٧، ٨٠
* افغانستان : ١، ٢
افغاني (ن) : ١، ١٢، ١٨، ٢٣، ٢٦، ٢٧
اکوړ خان (ملک) : ٧٥، ٧٧
* اکوړې : ٤٤
الله داد خان خوېشکي : ٥٦
الله نور : ٨، ١٢، ١٣، ١٨، ٢٠، ٢١، ٤٩
امیر خان : ٥٥، ٥٦، ٦١
انوار الحق (ډاکټر) : ٢، ٤٥، ٤٦
اورنګ زیب : ٧٧، ٨١
* ایران : ٧٢
* باجوړ : ٣٨
بادشاه (اورنګ زیب) : ٥٥، ٥٦، ٥٨، ٥٩
بادي : ٥٧
* بدخشان : ٢٧
برېټش موزیم (م) : ٤٩
* بریلی : ٣١
* بګرامي : ٦١
* بنګاله : ٣١
بهادر خان : ٦٩، ٨١، ٨٢
بهادر شاه : ٧٧
بهرام : ٩، ١٥، ٥٥ تر ٦٢، ٧٧، ٨١

بېښوا عبدالرؤف: ۲، ٦، ۴۵، ۴۰
پردل خان ختک: ۷۹
پښاور: وګ: پېښور .
پښتانهٔ (ن): ۳، ۴، ۱۵، ۲۲، ۲۵، ۳۱، ٦۸، ۷۱، ۷۲
پښتانهٔ شعراء (ک): ۲، ۵
پښتو: وګ: پښتانهٔ .
پښتو ژبه: الف، ب، ج، ۲، ۳، ۱۹، ۲۴، ۲۵، ۲٦، ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۸۷
د پښتو ادب تاریخ (ک): ۲، ٦
پښتو اکېډیمي (م): ٦، ۷۹، ۸۹
پښتو ټولنه (م): ۵، ٦، ۷۸
د پښتو د پیاوړتیا او پرمختیا آمریت (م): ۵
پښتو ګرامر (ک): ۱
پښتون: وګ: پښتانهٔ .
پښتونخوا: ۴۹، ۷۰، ۷۲
پښتو نسخې د پښتونخوا او دنیا په کتابتونونو کښې (ک): ۷۸
* پېښور: د، ۲، ۵، ٦، ۲۳، ۵۱، ۵٦، ۵۷، ٦۱، ٦۲، ۷۹
پلاوډن: ۱، ۱۵، ۱۸، ۱۹
تاریخ ادبیات سرحد (ک): ۲، ٦
تاریخ مرصع (ک): ج، ۲، ۵ تر ۸، ۱۰ تر ۱۳، ۱۵ تر ۱۷، ۲۰ تر ۲۳، ۵۳، ۵۴، ٦۳، ۷۵، ۷۸، ۸۲ تر ۸۵، ۸۹، ۹۰
تذکرهٔ انتخاب یادګار (ک): ۲۲، ۷۰، ۸۹، ۹۱
تذکرهٔ تکملة الشعراء (ک): ۷۱
تذکرهٔ کاملان رامپور (ک): ۲۲، ۵۰، ۵۲، ۷۱، ۸۸، ۹۱
تریح بولاق: ۵۸، ٦۰، ٦۵
* تنګاړو: ۹۰
تواریخ مرصع (ک): وګ: تاریخ مرصع
* توتکي: ٦۸
* تیراه: ۳۰

* تبری: ۷۸
* جلال آباد: ٦۱
جم (باچا): ۳۵، ۴٦
* جمرود: ۵٦
* جیناکړ: ٦۲، ٦۵
د چاپ زی (م): ۲۳
* چلیکا (ځنګل): ۷۲
* ځلوزي: ٦۱
حبیبي، علامه عبدالحی: ۲، ۵
* حسن ابدال: ۴، ۱۰، ٦۴
حسن علیخان: ۷۷، ۸۳، ۸۴
حنفي (مذهب): ۲۵، ۸۷
حیات افغاني (ک): ۱
حیات خان، ډیټي: ۱، ۱۹
خالد خان: ٦۹
خان (اشرف خان): ۵۷
خان (خوشحال خان): ۲۴ تر ۲۷، ۵۷، ۵۹ تر ۸۰
خان جنت مکان او جنت نشان (اشرف خان): ۵۴ تر ۵۸ تر ٦۰
خانزاده (شیدا): ۴۱، ۷۰، ۸۰
خانصاحب (اشرف خان): ٦۹، ۸۱
خان عالیشان (شیدا): ۷۱، ۷۲
خان علیین مکان (خوشال خان ختک): ۵۴، ۵۵، ۵۷، ٦۰ تر ٦۲
خان مرحوم (محمد افضل خان): ۷٦، ۷۷
ختک (ن): ۱۳، ۱٦ تر ۱۸، ۲۵، ۴۴، ۷۰، ۷۱، ۷۴، ۷٦، ۸۰، ۸۱

خواجه محمد خان: ۷٦
خورشید جهان (ک): ۱، ۹، ۱۰
خوشال خان ختک: ب، ج، ۱ تر ۴، ۹، ۱۱، ۱٦ تر ۱۸، ۲۵، ۲۷، ۵۴، ۵۵، ۷۴، ۷۷، ۸۰، ۸۱
خوشال خان (د افضل خان لمسی): ۱۰
* خیرآباد: ٦۰، ٦۵

* دکن : ٦٩
دیوان (د خوشال خان) (ک) : ٢٥
دیوان د سکندر خان (ک) : ٧٨، ٧٩
دیوان (د کاظم خان) ٥، ٧، ١١، ١٢، ١٦، ١٧،
٢٥، ٢٩، تر ٣٠، ٣٤، ٤٢، ٤٤،
٤٥، ٤٨، ٤٩ تر ٥٢، ٧٢، ٧٣، ٨٥
تر ٨٧، ٨٩ تر ٩١
دیوان کاظم خان شیدا (د همیش) (ک) : ٢، ٦
دیوان کاظم خان شیدا (د داکټر انوار الحق) :
٢، ٦
راجه رام سنګه : ٥٦
راجه نول رای : ٧٢
* رامپور : ٤، ٥، ١٤، ٣١، ٧١
راورټي : ١، ١٢، ١٧ تر ١٩، ٢٣، ٤٩
رای مان سنګه دیوان : ٦١
رحمت خان، حافظ : ٥٢
رشاد، پوهاند عبدالشکور : ٣، ٥، ٦
رښتین، پوهاند صدیق الله : ٢، ٦، ١١، ١٥ تر
١٧، ١٩ تر ٢١، ٢٣، ٤٨
رضا همداني : ٢، ٦
رفیع، حبیب الله : د
* روه : ٢٦، ٢٩، ٣١، ٣٢، ٣٩ تر ٤٢
روهي ادب (ک) : ٣، ٦
دریاست سوات کتب خانه (م) : ٥٠، ٧٢
زنځیري (لیک دود) : ٤٦

* سرای : ٥، ١٣، ١٤، ١٧، ١٨، ٢٧ تر
٣١، ٤٤، ٥٣، ٥٦، ٥٧، ٦٤، ٦٥
٧٧، ٨٠
سردار خان : ٧٤
سرفراز خان : ٤٨
سرور خان : ٧٤
* سرور میله : ٥٣، ٥٨
* سرهند شریف : ٤، ٥
سعادت خان : ٧٤
سعدالله خان : ٧٧، ٧٨، ٨٣ تر ٨٥
سعید خان : ١٣، ٢١، ٦٤، ٦٥، ٨٤
سکندر خان ختک : ٦٦، ٦٧، ٧٨، ٨١،
٨٤، ٨٩، ٩٠
سلیم : ٧٢
سلیمان : ٣٦
* سمه : ٣٨
* سوات : ٣٨
سید پهولا : ٥٦
سید علي محمد خان نواب : ٧١، ٧٢
سیف الله : ١٣، ٢٠، ٦٣، ٦٤، ٨٢، ٨٤
سیف خان : وګ : سیف الله
* شاله مان : ٦٧
* شاهجهان آباد : ٥٠، ٥١
شاهداد خان : ٧٤
* شګي، ٥٤
شوق حافظ احمد علي : ٧١
شوکت بخارایي : ٧٢
شهامت خان : ٥٦
شهباز خان (د خوشال بابا کړوسی) : ٧٤
شهباز خان (د محبت پلار) : ٦٤
شهید خان (سعدالله خان) : ٧٧
* شیخ جیو (زیارت) ٥٨
شیدا، کاظم خان : الف، ب، ج، ا تر ٣٩،
٤١، ٤٢، ٤٤، ٤٦ تر ٤٨، ٥٤ تر ٧٠، تر
٧٤، ٧٧، ٧٨، ٨٠، ٨٣، ٨٥ تر ٩٠
* شیدو : ٦٥
شیر علیخان : ٧٤ تر ٧٦، ٨٥، ٨٩، ٩٠
شیر محمد خان ګنډه پور : ١، ٩، ١٩
* ښنادي پور : ٥٤
د ښوونې او روزنې وزارت (م) : ٦
صائب تبریزي : ٧٢
* صوبه سرحد : ٢
صیف خان (هم وګ : سیف الله) : ٦٩، ٨١،
٨٢
طائر، پروفیسر محمد نواز : ٣، ٦
ظفر خان : ٦١

عابد خان (د خوشال خان زوی): ۵۸
عابد خان (د شهید اوورور): ۸، ۱۲، ۱۳،
۱۸ تر ۲۰، ۴۲، ۴۳، ۵۸، ۸۵
عبید خان: ۷۷، ۸۴، ۸۵
عثمان، ملا: ۵۷، ۵۸
* غالي دېر: ۵۶
غلام معصوم (پیر): ۵
غني کشمیری: ۷۲
فارسي (ژبه): ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۸۸
فارغ بخاري: ۲، ۶
فتح الله: ۸، ۱۲، ۱۳، ۱۸، ۲۰، ۲۱، ۴۹
فرهنګ زبان و ادبیات پشتو (ک): ۲، ۶
فقیر جمیل بېګ: ۶۳، ۸۲، ۸۳، ۹۰
فیض الله خان، نواب: ۴، ۷۱
فیض علي: ۵۰، ۷۳
قاسم بېګ: ۵۰، ۷۳
* کابل: ۲، ۵، ۶، ۲۳، ۵۵، ۶۱، ۶۷،
۷۸، ۷۹
کابل پوهنتون (م): ۱۱، ۲۳
کابلي شاعر: ۷۳، ۸۸
کادی: ۵۷
کاظم (د سرای یو بل شاعر): ۴۴
د کاظم شیدا دیوان (دېښوا) (ک): ۲، ۶، ۷۸
کاکاخېل، میا تقویم الحق: ۱۴
کامل، استاد دوست محمد خان مومند:
ج، ۲، ۳، ۵، ۷، ۹ تر ۱۵، ۱۹، ۲۲ تر
۲۴، ۴۸، ۵۱، ۷۸، ۷۹، ۸۸،
۸۹، ۹۱
* کتهېر: ۳۰، ۳۱
د کراچۍ ملي موزیم (م): ۵۱
* کرپه: ۶۱
* کشمیر: ۴، ۶۷
کلید افغاني (انګلیسي ژبا ړه (ک):
۱، ۱۸، ۱۹
* کمایون (غر): ۷۲
* کنعان: ۳۲، ۸۰
* کوز تاکال: د
ګلشن روه (ک): ۵، ۶
* ګوالیر (قلا): ۵۹، ۶۰
ګوهر: ۶۹
* لاچۍ: ۱۳، ۵۸، ۶۳ تر ۶۵،
۸۲، ۸۴
* لشوړه: ۵۹، ۶۰
لبنکر خان: ۷۷، ۸۷
* لنګر کوټ: ۵۶
لوی خان (خوشال خان): ۵۸، ۵۹
مجمع الانساب (ک): ۷۴ تر ۷۶، ۷۸،
۷۹، ۸۲ تر ۸۶، ۸۹ تر ۹۱
محبت خان: ۶۴، ۸۲
محمد ارباب، ملک: ۶۱
محمد اشرف (د افضل خان زوی):
۱۳، ۲۱، ۶۴، ۶۵، ۷۷، ۸۲ تر ۸۴
محمد افضل خان: ۷۵ تر ۷۸ هم وګ:
افضل خان ختک.
محمد حسن: ۱۳، ۲۱، ۶۳ تر ۶۵، ۸۳،
۸۴
محمد سعید خان: ۶۳، ۶۴، ۷۷، ۸۲،
۸۴ هم وګ: سعید خان
محمد عابد: وګ: عابد خان.
محمد علي خان: ۱۰، ۱۳، ۲۱، ۶۳ تر ۶۵،
۷۷، ۷۸، ۸۲ تر ۸۴
محمد عماد خان: ۷۷، ۸۴، ۸۵
محمد فیض الله خان، نواب: ۸۸ هم وګ:
فیض الله خان.
محمدي صاحبزاده: ۵، ۴۲، ۸۵
مرهټه (ن): ۱۰
مغل (ن): ۵۸، ۶۲، ۶۸، ۸۱
ممریز خان: ۶۱
میا عمر: ۵۲
میا غلام حیدر اخونزاده: ۵۰، ۷۳
میا محمد: ۴۹
میا محمد عمر: ۴۲ هم وګ: میا عمر.

میامحمدي : ۴۲ هم وګ : محمدي صاحبزاده .
میر مینايي : ۷۰
میکنزي : ۴۹
نادر شاه : ۷۱، ۷۲، ۷۸
ناصر سرهندي : ۷۲
نامدار : ۵۳، ۶۵
نبي آخر زمان : ۷۶
نسب نامه (ک) وګ : مجمع الانساب .
* نظام پور : ۵۴، ۵۸، ۶۰، ۶۲، ۶۴
نقشبندیه (طریقه) : ۵، ۲۵، ۸۷
* نوبنهر : ۵۳
نېکبخته، بي بي : ۶۳، ۸۲
* نیلاب (غابنی) : ۵۵
وړمه (مجله) : ۱۱، ۲۳
* ولی : ۲۹، ۵۳
هجري، اشرف خان : ۱، ۳، ۱۶، ۸۰، ۸۱، ۸۹ هم وګ : اشرف خان .
همېش خلیل : ۲، ۶، ۴۵، ۴۶، ۵۱، ۵۲
* هند : ۲۸، ۲۹ تر ۳۱، ۳۹، ۴۰، ۴۲، ۸۷
* هندو بار : ۳۱
* هندو ستان : ۳۰، ۳۲، ۷۱، ۷۲، ۸۱
هندي (ن) : ۴، ۲۲
هېوادمل، زلمی : ۲، ۶
هیوز : ۱۲، ۱۷، ۱۸
۱۶۳۰ (ک) : ۲۲، ۲۳، ۷۹، ۸۹، ۹۱
یوسف : ۳۲
یونیورسټي بک ایجنسي (م) : ۵، ۶

B
1.237
RAF
5561

امان

د امان کتاب لہ خپرونځه

پېښور